

JONGEREN IN DE DIENST

Een onderzoek naar de waardering van de liturgie door jongeren

IN OPDRACHT VAN DE ...

Door R. Lubbers

Juni 2010

INHOUDSOPGAVE

	Pag.
1.0 Inleiding en onderzoeksopzet	
1.1 Inleidend	4
1.2 Aanleiding	5
1.3 Doelstelling	6
1.4 Probleemstelling	6
1.5 Werkwijze	7
 DEEL A: LITERATUUR EN ACHTERGRONDSTUDIE	
2.0 Etymologische verkenning ‘liturgie’	
2.1 Inleidend	9
2.2 Conclusie n.a.v. de literatuurstudie	9-10
3.0 Descriptie orthodoxe stromingen	
3.1 Inleidend	11
3.2 Beschrijving van het Evangelisch Werkverband	12
3.3 Beschrijving van de Confessionele Vereniging	12-13
3.4 Beschrijving van de Gereformeerde Bond	13-14
3.5 Beschrijving van de Hersteld Hervormde Kerk	14-15
4.0 Descriptie jongeren en hun cultuur	
4.1 Inleidend	16
4.2 Omschrijving van jongeren	17-21
5.0 Descriptie van de diverse onderdelen van de eredienst	
5.1 Inleidend	22
5.2 Verschillende onderdelen	22

6.0 Veranderingen in de eredienst

6.1	Inleidend	23
6.2	Veranderingen in de praktijk	24-25

**DEEL B: ANALYSE VAN DE ENQUÊTE EN BEANTWOORDING VAN DE
TWEË PROBLEEMSTELLINGEN**

7.0 Analyse van enquête deel 1

7.1	Inleidend	27
7.2	Leesregels	28-29
7.3	Plaatsing van de data	29-33
7.4	Analyse deel 1 van de enquête n.a.v. de onderdelen van de eredienst	33
7.5	Votum en Groet	33-35
7.6	Wetlezing	35-36
7.7	Confessielezing	37
7.8	Gebeden	38
7.9	Schriftlezing	39-40
7.10	Prediking	40-41
7.11	Collecte	41-43
7.12	Zingen.	43-45
7.13	Zegen	45-46
7.14	Algemene waardering	46-47
7.15	Conclusies n.a.v. de analyse van deel I van de enquête	47-48
7.16	Samenvatting deel 1	48-49
7.17	Antwoord op de 1 ^e vraagstelling	49-50

8.0 Analyse van enquête deel 2

8.1	Inleidend	51
8.2	Algemene waardering van de verandering(en)	52-53
8.3	Veranderingen in het gebruik van Bijbelvertaling	53-54
8.4	Veranderingen tijdens het zingen en de begeleiding van het zingen.	54-56
8.5	Veranderingen op het gebied van de collecte	56
8.6	Veranderingen rondom de prediking	57
8.7	Veranderingen op het gebied van bidden	58

8.8	Veranderingen tijdens de avondmaalsdienst	.	.	.	59
8.9	Veranderingen tijdens de doopdienst.	.	.	.	59-60
8.10	Veranderingen gericht op de jeugd	.	.	.	60-62
8.11	De gevolgen van de veranderingen voor het geloof	.	.	.	62-64
8.12	Conclusie n.a.v. de analyse van deel 2 van de enquête	.	.	.	65-66
8.13	Samenvatting deel 2	.	.	.	67
8.14	Antwoord op de 2 ^e vraagstelling	.	.	.	67

DEEL C: BEZINNINGSDOCUMENT

9.0 Bezinning rondom jongeren en liturgie

9.1	Inleidend	.	.	.	69
9.2	Bezinning n.a.v. de literatuurstudie en data	.	.	.	70-72

DEEL D: SLOT EN DANKWOORD

10.0 Slot en dankwoord

10.1	Afsluitende opmerkingen	.	.	.	74
10.2	Dankwoord	.	.	.	75

BIBLIOGRAFIE	.	.	.	.	76-77
---------------------	---	---	---	---	-------

BIJLAGE 1: Liturgie of samenkomst, een onderzoek naar de breedte van de liturgie

BIJLAGE 2: Beschrijving onderdelen van de eredienst

BIJLAGE 3: Uitgebreide beschrijving van de onderzochte stromingen

BIJLAGE 4: Artikel

BIJLAGE 5: Data deel 1 van het (vergelijking)onderzoek

BIJLAGE 6: Data deel 2 van het onderzoek

BIJLAGE 7: Cd-rom afstudeerscriptie

1.0 INLEIDING EN ONDERZOEKSOPZET

1.1 Inleidend

Voor u ligt de verslaglegging van een afstudeerproject welke bij de Hervormd Gereformeerde JeugdBond (HGJB) gerealiseerd is. Het onderzoek betreft een vergelijkingsonderzoek. Dhr. W. Schonewille heeft, op eigen initiatief, 10 jaar geleden ook een onderzoek uitgevoerd.¹ Een onderzoek welke toen inging op de waardering, door jongeren, van de verschillende onderdelen van de liturgie. Daarnaast bevat het onderzoek, dat nu voor u ligt, een tweede deel. Namelijk de waardering, door jongeren, van de veranderingen die plaatsvinden in de zondagse erediensten.

Door middel van een enquête heeft dit onderzoek plaats gevonden onder voornamelijk verschillende gemeenten binnen de Protestantse Kerk in Nederland. (PKN) Daarnaast participeert de Hersteld Hervormde Kerk ook in dit onderzoek.

Naast de ‘data’ welke uit de enquête naar voren is gekomen heb ik eerst getracht een literatuurstudie omtrent de term liturgie te doen om vanuit deze literatuurstudie de data te kunnen duiden. Zodoende wil ik door middel van literatuurstudie én door middel van dit onderzoek in de praktijk van de kerkelijke gemeenten een bezinning tot stand brengen binnen en buiten de HGJB.

¹ Schonewille, W. ‘*In gesprek over liturgie*’ Ede. 2000.

1.2 Aanleiding

Aanleiding tot dit project is de intentie van de HGJB om een bezinning tot stand te brengen omtrent de waardering van de onderdelen van de liturgie door jongeren tijdens de zondagse vieringen. Zoals eerder aangegeven is er 10 jaar geleden ook al onderzoek gedaan met betrekking tot dit onderwerp. De HGJB is, samen met mij, benieuwd naar overeenkomsten en verschillen met de ‘data’ van 10 jaar geleden. Daarnaast is de HGJB, met mij, benieuwd naar de waardering, door jongeren, van de liturgische veranderingen. Men kan dan denken aan veranderingen in het gebruik van een psalmberijming, gebruik van gezangenbundels of het gebruik van een andere Bijbelvertaling. Daarnaast kunnen er ook veranderingen zijn in bijvoorbeeld participatie van gemeenteleden in de eredienst. Hoe waarderen jongeren dit? Zijn de dertigers en veertigers niet té hard van stapel gelopen in al deze veranderingen binnen de liturgische onderdelen van de eredienst, terwijl de jongeren hier geen behoefte aan hebben? Of hebben de jongeren hier juist wél behoefte aan en zou de deur verder open moeten? Dit onderzoek lijkt mij zinvol, om zo via een afstudeerproject, bij te mogen dragen aan een bezinning rondom liturgie en jongeren.

1.3 Doelstelling

De doelstelling is om een vergelijkingsdocument in handen te hebben met het onderzoek van 10 jaar geleden. Daarnaast wil de HGJB een bezinning op gang brengen rondom liturgie en jongeren. Een bezinning waarvan dit afstudeerproject een voorzet is.

Tevens is de HGJB benieuwd naar de waardering van liturgische veranderingen. Zij ziet vele veranderingen in zondagse erediensten. Maar zijn deze veranderingen ‘gewenst’ door de jongeren? Zien de jongeren zelf hier de meerwaarde van in?

1.4 Probleemstelling

- 1) Hoe worden de onderdelen van de zondagse kerkdiensten in de Gereformeerde Bond-Evangelisch Werkverband- en de Confessionele -gemeenten binnen de PKN door jongeren van 16 tot 25 jaar oud gewaardeerd, ten opzichte van een eerder gehouden onderzoek door dhr. W. Schonewille.
- 2) Hoe waarderen jongeren van 16 tot 25 jaar de veranderingen in de verschillende onderdelen van de zondagse kerkdienst?

1.5 Werkwijze

In dit onderzoeksdocument zal ik de volgende werkwijze hanteren. In deel A zal ik allereerst een literatuurstudie doen naar de betekenis van liturgie en haar ontwikkeling. Ik zal hierbij allereerst een etymologische verkenning weergeven van de term ‘liturgie’. Een vraag welke hierbij centraal staat is: Waar hebben we het over als we de term ‘liturgie’ bezigen? Waar komt deze term vandaan en wat houdt deze term in? Ik doe dit door in het kort de conclusie weer te geven van mijn onderzoek welke ik weergeef in een theologisch essay, die te vinden is in bijlage 1. Daarna zal ik een descriptie geven van de zogenaamde ‘*orthodoxe stromingen*’ die betrokken zijn bij mijn onderzoek. Dit zijn namelijk de Gereformeerde Bond, de Confessionele Vereniging, het Evangelisch Werkverband en de Hersteld Hervormde Kerk.

Ten derde zal ik een beschrijving geven van de jongeren. Over welke jongeren hebben we het in dit onderzoek? Is er iets te zeggen over hun belevingscultuur? Dit deel wordt gelijk gevolgd door de weergave van de diverse onderdelen van de eredienst zoals deze in de zgn. ‘*orthodoxe stromingen*’ te zien zijn² om deze omschrijving direct te volgen met een omschrijving wat ik precies met ‘*veranderingen in de eredienst*’ bedoel. Dit bovenstaande werk ik uit om zo tot een duidelijke afbakening van mijn onderzoek te komen en om een verdieping te geven aan de bezinning rondom de samenkomst van de gemeente en haar jongeren. Zodoende kan ik vanuit de literatuurstudie en omschrijving van gemeenten de data ‘bestuiven’ met de theorie.

In deel B zal ik daarna ingaan op de resultaten van de enquête³ welke ik digitaal uitgezet heb onder de diverse gemeenten die 10 jaar geleden ook benaderd zijn. Dit om, met het eerste deel van de enquête, een vergelijking te kunnen maken met de resultaten van 10 jaar geleden. Deze gegevens zal ik analyseren en hierna zal ik enkele conclusies trekken met betrekking tot mijn eerste probleemstelling. Daarna zal ik ingaan op de resultaten van het tweede deel van de enquête. Na een analyse zal ik mijn tweede deelvraag proberen te beantwoorden.

Vanuit deze data, van zowel het eerste en het tweede gedeelte van de enquête, zal ik u, in deel C, meenemen in een bezinning rondom liturgie en jongeren. Vanuit mijn bevindingen in mijn hele proces van onderzoek zal ik zo tot een bezinningsdocument komen die ik door middel van citaten, vragen en stellingen vorm wil geven.

Ten slotte zal ik dit werk afsluiten met een slot en dankwoord in deel D.

Achterin dit document vindt u enkele bijlagen waar ik in dit werk diverse keren naar verwijst.

² Voor verdere studie m.b.t. de onderdelen van de eredienst verwijst ik u naar bijlage 2.

³ Voor de vragenlijst verwijst ik u naar de bijlage 5 en 6, achterin dit document.

DEEL A

LITERATUUR EN ACHTERGRONDSTUDIE

2.0 ETYMOLOGISCHE VERKENNING ‘LITURGIE’

2.1 Inleidend

Ons overbekende woord liturgie gebruiken we vaak zonder er bij na te denken wat de precieze inhoud is van deze term. Het woord liturgie is afgeleid van het Griekse λειτουργία. Wanneer je dieper ingaat op het etymologisch taalveld kom je tot de conclusie dat er heel wat achter het woord liturgie schuil gaat. Ik zal in deze paragraaf de term kort toelichten n.a.v. een korte weergave van de conclusie uit een zelf uitgevoerde literatuurstudie welke in haar geheel te vinden is in bijlage 1.⁴

2.2 Conclusie n.a.v. literatuurstudie

In het werk, waarnaar ik verwijs in voetnoot 4, kunt u lezen dat ‘liturgie’ meerdere betekenissen heeft. Betekenissen die te vinden zijn in de oud Griekse wereld, het oude testament, het nieuwe testament, de kerkgeschiedenis en de tijd van nu.

Ik vat ze samen in 10 punten:

- 1) De ‘sociale dienstplicht’.
- 2) Ruime betekenis van een ‘dienst doen’. Zoals een werknemer voor zijn werkgever.
- 3) Dienst aan goden. Cultische handelingen.
- 4) Dienst van de Priesters en Levieten in de tempel.
- 5) In de context van het samenkomen van een ‘gebedskring’. (Hand. 13:2)
- 6) Priesterlijke diensten in de kerk.
- 7) Oosterse kerk: Afbeelding van hemelse liturgie.
- 8) Westerse kerk: Liturgie is rechtstreekse ontmoeting met God en Zijn gemeente.
- 9) Onze ‘orde van dienst’. (Liturgia Sacra)
- 10) Onze woorden en daden ter ere van God en ten dienste van onze naaste.

We zien in de praktijk maar al te vaak dat met het woord ‘liturgie’ alleen de orde van dienst wordt aangeduid. (Punt 9)

Ik pleit, en u zult dit tijdens het lezen van het essay merken, voor een liturgie in ruimere zin. Wat dit laatste betreft volg ik de ‘*Christelijke encyclopedie*’ en leg de term liturgie in zowel haar ruimere zin alsook in haar engere zin uit. De betekenis op het samenkomen van de

⁴ Voor verdere studie: Lubbers, R. ‘*Liturgie of samenkomen, een onderzoek naar de breedte van ‘liturgie’*’. Theologisch essay aan de Christelijke Hogeschool Ede. 2010.

gemeente en de viering van haar eredienst in inhoudelijk opzicht is de wijdere zin van de liturgie. Daarentegen gaat het in de engere zin om de orde en de vorm van de eredienst.

Maar deze twee betekenissen lopen in elkaar over omdat ze niet zonder elkaar kunnen. Het zijn twee zijden van één medaille. Er is namelijk geen inhoudelijke samenkomst en geen eredienst mogelijk zonder de orde van dienst. Zonder de structuur in de dienst. Hoe sober deze ook kan zijn.⁵

Ik zou de liturgie in wijdere zin wel meer willen verbreden door hier het aspect van de ‘sociale dienstplicht’ onder de aandacht te brengen. De liturgie is niet alleen iets van de zondag maar omvat ons hele leven. We hebben een maatschappelijke taak te verrichten in dienst van dé Koning. Zoals de tempel het religieuze, maatschappelijke en politieke hart was van Israël zo dient de kerk meer en meer een hart binnen de samenleving te zijn. We hebben een sociale dienstplicht te vervullen richting onze naaste. We mogen weer *doen*!

⁵ Grosheide, F.W. en Itterzon, van G.P. ‘*Christelijke encyclopedie*’ Deel 4. (Jaar-Micropsie) 2^e dr. Kampen. 1959. Pag. 469.

3.0 DESCRIPTIE ORTHODOXE STROMINGEN

3.1 Inleidend

In dit gedeelte van mijn afstudeerscriptie zal ik een beknopte omschrijving geven van de verschillende ‘orthodoxe stromingen’ binnen de Protestantse Kerk in Nederland, voor het gemak kort ik in dit werk de benaming af met PKN. De stromingen die ik zal omschrijven zijn: Het Evangelisch Werkverband, de Confessionele Vereniging, de Gereformeerde Bond en de Hersteld Hervormde Kerk. Deze verdeling in stromingen is wat ongelukkig omdat deze niet zo strikt te scheiden zijn als zelfstandige groepen. Niet alle vier de stromingen zijn georganiseerd en de homogeniteit is ook niet nadrukkelijk aantoonbaar. Ook kunnen er jongeren in een stroming participeren die geen affiniteit hebben met de ‘ligging’ van de stroming. Toch kies ik voor deze verdeling vanuit het vergelijkingsaspect met 10 jaar geleden. De laatste stroming, de HHK, is een stroming die vanouds voor een groot deel het Gekrookte Riet was, maar sinds mei 2004 los is komen te staan van de PKN in een eigen kerkelijk genootschap. Deze laatste stroming neem ik wel mee in dit onderzoek omdat mijn eerste probleemstelling een vergelijking beoogt met 10 jaar geleden. Deze vergelijking is alleen mogelijk wanneer ik de huidige Hersteld Hervormde kerk betrek in dit onderzoek.⁶

⁶ Voor een uitgebreidere beschrijving van de onderzochte stromingen verwijs ik u naar bijlage 3.

3.2 Beschrijving van het Evangelisch Werkverband

Ten eerste wil ik een omschrijving geven van de stroming Evangelisch Werkverband (EW). Een stroming die in mei 1995 is ontstaan uit een groep hervormde en gereformeerde predikanten die met een ‘Evangelisch Manifest’ uitdrukking gaven aan hun vurige verlangen naar een geestelijke vernieuwing voor de kerk in Nederland. Vanuit dit initiatief is een nieuwe beweging gegroeid die heden ten dage binnen de huidige Protestantse Kerk in Nederland haar plaats inneemt. Deze beweging kenmerkt zich...

‘...door het biddend zoeken naar en meewerken aan geestelijke vernieuwing binnen de Protestantse Kerk in Nederland, opdat deze, gericht op Gods heerlijkheid, in gehoorzaamheid aan haar Heer Jezus Christus en in de kracht van de Heilige Geest, haar roeping in de wereld kan vervullen.’⁷

Het EW streeft een droom na. Namelijk dat ‘de kerk tegenover de apathie telkens opnieuw de voortgang van het evangelie zet’. Zij dromen van een levende, Christusbelijdende, Protestantse kerk, die met nieuw missionair elan het evangelie vrijmoedig verkondigt in alle lagen van de Nederlandse bevolking.

Het EW is in een bepaalde vorm een reactie beweging. Een beweging die meer van de Geest wil ervaren en geestelijke vernieuwing zoekt. Een beweging/stroming binnen de kerk om dit gedachtegoed breder draagvlak te laten krijgen en zo deze vernieuwing te laten plaats vinden. Het EW noemt zich een netwerkbeweging van predikanten en gemeenteleden die de visie van het EW delen.

De gemeenten kenmerken zich door een ‘vrijere’ liturgie. Lieder worden gekozen uit o.a. de ‘Evangelische liedbundel’. Ook zien we in de EW kerkdiensten dat er gebruik wordt gemaakt van allerlei instrumenten tijdens de begeleiding van het zingen. Er is behoorlijk veel ruimte voor lofprijzing en aanbidding. Daarnaast kenmerkt een EW kerkdienst zich door meer nadruk op de persoonlijke relatie met God en de beleving.

3.3 Beschrijving van de Confessionele Vereniging

De Confessionele Vereniging (CV) is in 1864 opgericht. We mogen dus wel zeggen dat het een zeer oude vereniging is. De vereniging is opgericht...

‘...tot verschaffing van hulp en leiding aan gemeenten en personen in de Nederlandse Hervormde Kerk, die om des geloofswil in nood verkeren’.⁸

⁷ Zie: <http://www.ewv.nl>, januari 2010.

⁸ <http://www.schriftenbelijden.nl/index.php/confessionele-vereniging>, januari 2010.

De CV gaf de volgende omschrijving mee aan haar vereniging:

*‘Ene Confessionele Vereniging is, naar onze mening, een Vereniging, die niet aan de wetenschap en niet aan de consciëntie of het bewustzijn van het individu, maar alleen aan de wettig bestaande belijdenis der Kerk de uitspraak overlaat, wat in de Kerk recht heeft van bestaan of niet’.*⁹

De CV hecht aan traditie maar wil niet traditioneel zijn. Zij gelooft dat haar doelstelling nog steeds actueel is. De kerk is gediend met trouw aan de Schrift en een Bijbels belijden in verbondenheid met de belijdenis van het voorgeslacht. Dat is, aldus de confessionelen, de bron voor antwoorden op de vele vragen van deze tijd. Met de consequenties van die trouw wil de CV de volle breedte van de Protestantse Kerk in Nederland dienen. Zij beseft daarbij dat zij in die trouw ook zichzelf voortdurend moet oefenen en toerusten. Zij heeft de pretentie dat haar identiteit vruchtbaar gemaakt kan worden voor heel de kerk. Ze heeft ook oog en hart voor hen die aan de rand staan. En voor hen die buiten de gemeenschap van de kerk zijn geraakt.

Volgens drs. B. Weegink, algemeen secretaris van de CV, streeft de CV het volgende doel na:

*‘Wij willen bevorderen dat de kerk midden in de samenleving, tussen het volk staat. Waarbij het niet gaat om wat je niet gelooft, maar positief: ons geloof in Jezus Christus, waardoor we kinderen van de Vader mogen zijn. Wij zijn orthodox, maar geen fossiel. De confessie, belijdenis is geen getto maar een omtuining. In vergelijking met andere orthodoxe organisaties in de kerk, zoals de Gereformeerde Bond vertonen wij veel meer breedte. Het gaat ons om de inhoud en niet om allerlei randverschijnselen. Vrouwen in het ambt zijn voor de doorsnee confessionelen geen probleem, hier in Katwijk zingen we de oude psalmen en gezangen, in andere confessionele gemeenten is bijvoorbeeld de Nieuwe Bijbelvertaling en meer in gebruik. Dat zijn peanuts, waar het niet om draait.’*¹⁰

De diensten laten zich kenmerken door het gebruik van het ‘liturgisch dienstboek’. Confessionele predikanten laten tijdens de kerkdiensten behalve psalmen ook gezangen zingen. Ook hebben de meeste confessionele gemeenten geen moeite met de vrouw in het ambt.

3.4 Beschrijving van de Gereformeerde Bond

De Gereformeerde Bond (GB) is in 1906 opgericht als een reactie tegen het feit dat ds. L. Bähler, predikant van het Friese Oosterwolde, zich openlijk uitsprak dat het boeddhisme van hoger religieus gehalte was dan het christendom en het niet kwam tot tuchtmaatregelen tegen

⁹ <http://www.schriftenbelijden.nl/index.php/confessionele-vereniging>. januari 2010.

¹⁰ Gillissen, D. ‘Algemeen secretaris gaat boodschap Confessionele Vereniging in de markt zetten.’ Art. Nederlands Dagblad. Vrijdag 26 Sept. 2008.

ds. Bähler. De officiële naam tot 1909 was ‘*Gereformeerde Bond tot Vrijmaking van de Hervormde Kerk*’. Haar doel was om de Nederlandse Hervormde Kerk vrij te maken van de reglementenbundel van koning Willem I die hij in 1816 aan de kerk had opgelegd. Zo werd de kerk door de staat bevoegd.¹¹

In 2004 besloot de GB, hoewel ze de kerkfusie in het ‘samen-op-weg-proces’ afkeurde, om wel te blijven participeren binnen de Protestantse Kerk in Nederland.

Heden ten dage luidt de officiële naam van de GB in statuut 1:

‘Gereformeerde Bond tot verbreiding en verdediging van de Waarheid in de PKN.’¹²

Het gaat de GB om het opkomen voor de leer van de reformatie, zoals die verwoord is in de belijdenisgeschriften. Daarnaast constateert de GB afwijking hiervan binnen de kerk. Hierin ziet de GB haar bestaan gerechtvaardigd doordat haar taak er nog niet op zit.

Elk gemeentelid binnen de Protestantse Kerk kan lid van de Gereformeerde Bond worden, wanneer hij of zij de grondslag en doelstelling onderschrijft. Een gemeente zelf heeft formeel gezien geen relatie tot de GB. Daarom is strikt genomen de term ‘Gereformeerde-Bondsgemeente’ niet juist.

In de prediking van de hervormgereformeerde gemeenten wordt, vanuit de Bijbel als norm, nauwe aansluiting gezocht bij de belijdenisgeschriften. De prediking uit de Heidelbergse Catechismus is ’s middags, in de zgn. leerdienst, grotendeels in ere. De kerkdiensten zijn gekenmerkt door een sobere orde van dienst, met gebruik van de psalmen. Wat dit laatste betreft is het motief dat graag rechtstreeks uit de Schrift gezongen wordt.

3.5 Beschrijving van de Hersteld Hervormde Kerk

Bij de beschrijving van de Hersteld Hervormde Kerk (HHK) realiseer ik mij terdege dat dit, als enige van de vier stromingen, een eigen kerkgenootschap is. In mei 2004 besloot de HHK dat zij niet kon participeren in de zogenaamde PKN. Zij bleven achter als de afgehouden tronk, aldus de website van de HHK. Zij schrijft op haar website:

‘...Omdat we in mei 2004 in de wortel zijn gebleven die we waren, terwijl door het fusiebesluit de kerkelijke stam is afgehouden.’¹³

¹¹ Brochure onder redactie van de Gereformeerde Bond. ‘*De gereformeerde Bond in de Protestantse Kerk, doelstellingen & activiteiten.*’ Apeldoorn. 2005. Pag.3.

¹² <http://www.gereformeerdebond.nl/> . januari 2010.

Zij hadden en hebben een zorg over de grondleggende artikelen van de PKN. Hete hangijzers waren hierin de belijdenis geschriften van de Lutherse kerk en de mogelijkheid tot het zegenen van homohuwelijken. Hetwelk principieel anders is dan het inzegenen van een huwelijk tussen man en vrouw.

In de ogen van de bezwaarde gemeenteleden en ambtsdragers betekende dit een historische breuk met de kerk van de vaders. Naar hun overtuiging was en is de PKN niet langer een gereformeerde kerk.

De Hersteld Hervormde Kerk is in haar belijden en in haar zondagse vieringen vergelijkbaar met een stroming als de GB en het vroegere Gekrookte Riet binnen de Nederlands Hervormde Kerk. In de prediking tijdens de zondagse kerkdiensten wordt in de Hersteld Hervormde gemeenten, vanuit de Bijbel als norm, nauwe aansluiting gezocht bij de belijdenisgeschriften als spreekregel van de kerk van de Reformatie. De prediking uit de Heidelberger Catechismus is 's middags, in de zgn. leerdienst, grotendeels in ere. De kerkdiensten zijn gekenmerkt door een sobere liturgie, met gebruik van de psalmen en 'lijkt' hierdoor veel op de diensten binnen de Gereformeerde Bond.

De kerkdiensten zijn erg traditioneel en de prediking sterk bevindelijk. In de Hersteld Hervormde Gemeenten wordt tijdens de kerkdienst gelezen uit de Statenvertaling (uit 1637). Gezongen wordt er uit de psalmberijming van 1773. Vrouwen dragen tijdens de kerkdiensten meestal een hoed en zijn veelal gekleed in jurk of rok. Politiek gezien gaat de voorkeur van de meeste leden van de HHK uit naar de SGP en de ChristenUnie.

De kerk ziet de Bijbel als het gezaghebbende Woord van God en heeft als belangrijkste belijdenisgeschriften de Drie formulieren van Enigheid, te weten: De Nederlandse Geloofsbelijdenis, De Heidelberger Catechismus en de Dordtse Leerregels (5 artikelen tegen de Remonstranten).

¹³ <http://www.hersteldhervormdekerk.nl>. januari 2010.

4.0 DESCRIPTIE JONGEREN EN HUN CULTUUR

4.1 Inleidend

In deze paragraaf wil ik globaal iets weergeven over welke jongeren we voor ons hebben. Deze paragraaf behelst een globale beschrijving van de jongeren. Hoe is hun leefwereld? Ten tweede zal ik kort ingaan op de globale ontwikkeling van de zgn.’ jongerencultuur’. Daarna zal ik enkele cijfers weergeven van een recent gepubliceerd onderzoek om de relatie tussen ouders en hun jongeren weer te geven. Ten slotte zal ik een trits weergeven vanuit de nota ‘*Aansprekend geloven*’ hoe o.a. de HGJB de jongere denkt te benaderen. Uiteraard betreft deze paragraaf een globale beschrijving. Ik pretendeer dan ook niet volledig te zijn daar er een scala aan onderzoeken en boeken zijn geschreven over de cultuur van Nederland en over de jongeren van nu in Nederland.

4.2 Omschrijving van jongeren

In dit onderzoek richt ik mij op jongeren in de leeftijd van 16 tot 25 jaar binnen de hiervoor beschreven kerkelijke stromingen. Wel is het zo dat een enkele jongere mee heeft gedaan met dit onderzoek die buiten deze leeftijdsgrens zit. Ik heb ervoor gekozen deze ‘data’ wel mee te nemen in dit onderzoek daar het een enkeling betreft.

Jongeren worden heden ten dage overspoeld met prikkels en de vele informatie. Zoveel keuzemogelijkheden, zoveel nieuwsfeiten en zoveel meningen die worden rondgestrooid. Allerlei invloeden laten zich gelden. Het geheel aan prikkels is zo groot en zo divers, dat mensen en vooral jongeren, het vaak niet meer weten. Er valt zoveel te kiezen. En hoe weet je zeker dat het ene beter is dan het andere. Je vader en moeder of broer of zus kunnen wel menen dat dit of dat de juiste weg is, maar je weet dat nog niet zo zeker, de jongere mist de overtuiging.

Laten we in dit kader niet vergeten dat de ouders van nu ‘onze jongeren’ maken en maakten tot wie ze zijn. De ouders creëren een cultuur waarin de jongeren van nu opgroeien. Wat dit betreft zijn zowel ouders als ook jongeren deel van de huidige Nederlandse cultuur.

Een citaat uit een onderzoek van drs. Martijn Lampert en drs. Frits Spangenberg met als titel ‘*De grenzeloze generatie, en de eeuwige jeugd van hun opvoeders*’¹⁴ laat iets zien van huidige jongeren:

‘De jongste generatie leeft intens, gefascineerd door uiterlijk, kicks en netwerken; opgevoed in vrijheid en voorspoed. Toch worstelt een deel van de jongeren met problemen die een leger hulpverleners maar niet onder controle krijgt. Sinds de omarming van het forever young-ideaal rust er een taboe op opvoeden met autoriteit en worden deugden als zelfbeheersing, geduld en onbaatzuchtigheid gebrekkig overgedragen. Jongeren zijn nog niet volwassen en hun ouders gedragen zich soms onvolwassen. De schadelijke gevolgen van deze collectieve onvolwassenheid zien we om ons heen: obesitas, alcoholmisbruik, oplopende schulden en publieke agressie.’¹⁵

Uiteraard is bovenstaand citaat een gechargeerd beeld. We kennen jongeren en ouders die niet aan dit beeld voldoen. Jongeren en hun ouders die totaal anders in het leven staan. Het betreft hier dan ook een globale schets van de situatie van de jongeren en hun ouders. Jongeren die in de kerk hun plek innemen en tegelijk ‘kind van hun tijd’ zijn.

¹⁴ De grenzeloze generatie stoelt op het Mentality-waardenonderzoek van Motivaction, waarvoor tussen 1997 en 2009 ruim 20.000 personen diepgaand zijn ondervraagd. Ook komen in dit opiniërende boek prominente opiniemakers en jongeren aan het woord. Deze uitgave maakt een complex maatschappelijk vraagstuk transparant en is daarmee inzicht in wat de jeugd bezielt en waar de oplossingen voor de problemen liggen.

¹⁵ Lampert, M. en Spangenberg, F. ‘*Grenzeloze generatie en de eeuwige jeugd van hun opvoeders.*’ Amsterdam. 2009. (Covertekst)

Vaak wordt de jongerencultuur of jeugdcultuur als een subcultuur in onze samenleving betiteld. Een subcultuur moeten we mijns inziens niet als een losstaande cultuur zien. Meer als een aparte cultuur verweven met de gehele cultuur. Jongeren zijn deel van de hele maatschappij en daarmee ook deel van de gehele cultuur. Een subcultuur ontstaat door invloeden vanuit de gehele cultuur.

Voor jongeren was het leven vroeger duidelijker en eenduidiger. Jongeren werkten te midden van de volwassenen en moesten al snel hun tijd investeren in een familiebedrijf en/of een ander bedrijf om geld te verdienen. Er was weinig gelegenheid voor alternatieven.

Het stadsleven heeft in het ontstaan van de jongerencultuur een belangrijke rol gespeeld, vooral toen er meer vrije tijd kwam en de keuzemogelijkheden meer werden. Ook de verdeling van schooltijd, werktijd en vrije tijd heeft haar rol gehad in het ontstaan van de zgn. jongerencultuur. In deze vrije tijd ontstonden openingen waar jongeren hun eigen leven konden leiden. Een eigen ruimte, een eigen taal, eigen gewoonten en eigen kleding. Kortom: De jongeren creëerden hun eigen wereld.¹⁶ In deze zin zou er van een ‘jeugdcultuur’ gesproken kunnen worden.

De jeugdcultuur, die vaak ontstond als tegencultuur, werd als bedreigend en negatief ervaren. Dr. C.G. Geluk verwijst in dit opzicht naar het voorbeeld van de provo's in de jaren 60 van de vorige eeuw. Ouderen wisten en weten vaak geen raad met de jeugdcultuur en de manier waarop jongeren tegen dingen aankijken. Ze vinden dat jongeren van deze tijd weinig idealen hebben. Ze streven in deze huidige tijd nauwelijks iets na. Het gaat om het hier en nu. Beeldcultuur en muziekcultuur nemen hierin een prominente plaats in. Een hedonistische levenswijze viert onder de huidige jongerengeneratie hoogtij. De jongeren van nu zijn opgegroeid in welvaart en kennen, in haar algemeenheid, geen armoede, aldus de ouderen.

Als we het nu over de kerk hebben dan is dat een hele andere wereld. Tenminste, zo wordt dat door veel jongeren en ouderen ervaren. Het is volgens Geluk voor de jongeren van nu moeilijker om bezig te zijn met het geloof dan de jongeren van enkele decennia geleden.¹⁷ Jongeren stellen zich nu de vraag: Wat is de relevantie van het geloof? Wat kan ik ermee in het dagelijkse leven? Wat is het nut om bij een kerk betrokken te zijn?

¹⁶ Geluk, C.G. *Traditie als beweging, jongeren en het oorspronkelijk geloof.* Kampen. 1996. Pag. 16.

¹⁷ Ibid. Pag. 18.

Daarnaast geeft Geluk aan dat jongeren een relativerend standpunt innemen ten opzichte van het christelijke geloof. Velen hebben een mening, en niemand mag pretenderen de waarheid in pacht te hebben. Er zit immers overal wat in.¹⁸

Velen menen dat adolescenten zich afzetten tegen ouders. Dat het een tijd van rebellie is. Tegen ouders en tegen de overtuigingen van ouders. De vraag is of dit ook zo is. Ouders maken zich feitelijk net zo schuldig aan bovenstaande zaken. De jongeren hebben het niet van een vreemde. Christian Smith geeft als antwoord op deze vraag:

*‘...young people generally reflect their parents’ patterns of participation in religion, and parents continue to play an important role in shaping their adolescents’ faith.’*¹⁹

Dr. J.H. Roeland gaat, in een recenter onderzoek, verder op deze materie in. Hij geeft aan dat het met religie, in West-Europa, op zich niet gedaan is maar dat religie meer subjectief en individueel zou zijn geworden.²⁰ In zijn onderzoek, dat voornamelijk gericht is op de Evangelicale stroming, komt hij tot de conclusie dat jongeren zich enerzijds conformeren aan een kerk omdat jongeren zoeken naar zekerheid en rust in een rusteloze maatschappij en zich zo onderwerpen aan het heilige. Anderzijds vinden de jongeren ‘iets’ van zichzelf in ervaringen, gevoel en intuïtie. Hij noemt dit ‘gesubjectieerde vormen van religie’.

*‘Waar het evangelicalisme zich sterk oriënteert op een transcendente werkelijkheid, een hogere autoriteit die betekenis verleent en richting geeft aan het zelf, benadrukken gesubjectieerde vormen van religie het belang van een oriëntatie op de eigen subjectieve gevoelens, ervaringen en intuïties.’*²¹

Enerzijds zien we dus een vorm van onderwerping aan een belijdenis, geloof en gemeenschap en daarmee aan het heilige. Anderzijds zien we bij jongeren een herkenning van ervaringen en gevoelens.

Het boek van Lampert en Spangenberg met als titel ‘*Grenzeloze generatie en de eeuwige jeugd van hun opvoeders*’, heeft sinds het verschijnen op 30 november 2009 zeer veel aandacht gekregen in de pers en op internet. Er is duidelijk een snaar geraakt in de media en bij de bevolking. Het thema jeugd en opvoeding blijkt prominent deel uit te maken van de maatschappelijke agenda. Naar aanleiding van alle publiciteit heeft Motivaction in

¹⁸ Geluk, C.G. *‘Traditie als beweging, jongeren en het oorspronkelijk geloof.’* Kampen. 1996. Pag. 18.

¹⁹ Smith, C. *‘Soul Searching: The Religious and Spiritual Lives of American Teenagers.’* Oxford. 2005. Pag. 68.

²⁰ Roeland, J.H. *‘Selfation, Dutch Evangelical youth between subjectivization and subjection’.* (Diss.) Amsterdam. 2009. Pag. 233.

²¹ Ibid. Pag. 236.

samenwerking met de uitgever Nieuw Amsterdam een representatief opinieonderzoek uitgevoerd naar een beperkt aantal actuele thema's met betrekking tot opvoeding en vorming. De uitkomsten van het onderzoek laten zien in hoeverre Nederlanders tevreden zijn over de opvoeding van kinderen, bij wie de verantwoordelijkheid voor de opvoeding en vorming ligt, en welke zorgen Nederlanders hebben op terreinen die raken aan de onderwerpen uit het boek en het debat daaromtrent.

Een aantal opvallende cijfers wil ik hieronder weergeven om te laten zien hoe de relatie is tussen de ouders, als eerste verantwoordelijke voor de opvoeding, en de jongere. Tevens zijn ouders van grote invloed op de ontwikkeling van het kind.

Ten eerste enkele cijfers van ouders:

- 78% van de Nederlanders maakt zich zorgen over de verharding van de maatschappij.
- 77% van de Nederlanders maakt zich zorgen over het tijdgebrek van ouders voor kinderen.
- 47% van de Nederlanders vindt dat de jongeren te weinig normbesef mee krijgen.
- 73% geeft aan dat ze te weinig grenzen stellen in de opvoeding.
- 84% geeft aan dat de ouders meer verantwoording moeten nemen voor het gedrag van kinderen.
- Maar 17% vindt dat de kinderen/jongeren goed worden opgevoed.
- 67% zegt dat als we Nederland willen verbeteren dan moeten we anders gaan opvoeden.
- 65% vindt strenger opvoeden een must.
- 98% van de Nederlanders legt de eerste verantwoordelijkheid van de opvoeding bij ouders.
- 57% is het oneens met de stelling dat kinderen nu beter worden opgevoed dan vroeger.

Ten tweede enkele cijfers van jongeren: (nu 15 – 23 jaar, de grenzeloze generatie)

- 76% van de jongeren maakt zich zorgen over kwaliteit van het onderwijs.
- 56% van de jongeren maakt zich meer zorgen over de verharding van de maatschappij.
- 68% maakt zich zorgen over het tijdgebrek van ouders.
- 70% van de jongeren vindt dat hun ouders meer verantwoording moeten nemen in opvoeden.
- 55% is het eens met een stelling: *‘Ouders stellen te weinig grenzen bij de opvoeding en zouden meer verantwoordelijkheid moeten nemen.’*

- 55% van de jongeren is ontevreden over de omgangsvormen tussen ouder en kind.
- 45% van de jongeren zegt nu minder goed opgevoed te worden dan vroeger.²²

Uit de cijfers hierboven kunnen we opmaken dat er een bepaalde mate van ontevredenheid is. Zowel bij de ouders als ook bij de zgn. ‘grenzeloze generatie’. Bij de ouders zegt 84% dat zij meer verantwoording moeten nemen bij de opvoeding. Een heel hoog cijfer. Ook jongeren herkennen dit. (70%) Concluderend kunnen we wel zeggen dat het volgens de Nederlanders, jong en oud, anders moet.

Uiteraard is een vraag: Verschillen deze cijfers met cijfers binnen de kerk? Dit is (nog) onbekend.²³ Maar we mogen wel zeggen dat we kind van onze tijd zijn en daarom mogen we ons deze cijfers aantrekken. De jongeren leven in deze tijd, ook de kerkelijke jongeren, en gaan mee met deze tijd. Wij allen, jong en oud, maken deel uit van de hedendaagse cultuur en worden hierdoor beïnvloed.

Hoe de kerk met deze generatie om zou moeten gaan geeft onder andere de HJGB, samen met enkele andere organisaties, weer in de nota ‘*Aansprekend geloven*’ welke aan de synode is aangeboden op 18 november 2004. Er worden drie zaken weergegeven waar het voor jongeren in het ‘*gemeente zijn*’ om zou gaan.²⁴

Ten eerste gaat het om het authentiek zijn van de gelovige. Geen namaak. Daarnaast gaat het voor de jongere om richting wijzen. Het kleur durven en willen bekennen. Ten derde gaat het om verbondenheid bieden. Voor een jongere is er geen vrijheid zonder verbondenheid, aldus deze nota.²⁵

Ds. H.J. van Wijnen stelt dan ook dat de nieuwe generatie behoefte heeft aan nabijheid en echtheid. Volgens Van Wijnen moet de kerk voort borduren op de kernwaarden van het evangelie en het denken vanuit het instituut kerk los laten. De kerk zou het lef moeten hebben om met een aantal dingen te stoppen die niet blijken te werken in haar dienst richting de jongeren.²⁶

²² Lampert, M en Spangenberg, F. ‘*Betere samenleving vraagt om andere opvoeding. Opinie onderzoek na verschijnen van motiveaction-boek ‘De grenzeloze generatie en hun eeuwige jeugd.’*’ (Factsheet onderzoeksresultaten) Amsterdam. 2009.

²³ Is dit een mogelijkheid voor de HGJB om op in te gaan?

²⁴ JOP, YFC en HGJB red. ‘*Aansprekend geloven*’. (discussienota over kerk en jeugd) november 2004)

²⁵ <http://www.pkn.nl/site/uploadedDocs/Kerkinformatie124.pdf>. januari 2010.

²⁶ Reformatorisch Dagblad. ‘*Jongere zoekt echtheid in kerk*’ 19 april 2010. Pag. 2.

5.0 DESCRIPTIE VAN DE DIVERSE ONDERDELEN VAN DE EREDIENST

5.1 Inleidend

In deze paragraaf geef ik kort weer wat ik bedoel wanneer ik, in de probleemstelling spreek, over ‘diverse onderdelen’ van de eredienst. Voor een verdergaande studie omtrent de onderdelen van de eredienst verwijs ik u naar bijlage 2.

5.2 Verschillende onderdelen van de eredienst

In dit onderzoek beoog ik de waardering van de onderdelen van de kerkdienst te onderzoeken. De volgende onderdelen passeren de revue. Allereerst de zgn. Votum en groet, als tweede de wetlezing, ten derde de confessielezing, in de vierde plaats de gebeden. Daarna volgt de schriftlezing om meteen gevolgd te worden door de prediking. De collecte en het zingen volgen op de 7^e en 8^e plaats. De rij wordt gesloten, in de 9^e plaats, door de zegen. Deze onderdelen beoog ik wanneer ik de woorden ‘verschillende onderdelen van de eredienst’ gebruik. In de enquête, welke ik in bijlagen 6 en 7 heb bijgevoegd, ziet u dat deze onderdelen in de vragenlijst naar voren komen.

6.0 VERANDERINGEN IN DE EREDIENST

6.1 Inleidend

Wanneer we in mijn tweede probleemstelling spreken over ‘veranderingen in de eredienst’ dan vraagt dit enige toelichting. Wat bedoel ik, als onderzoeker, hiermee? In de hierna volgende paragraaf zal ik een omschrijving geven van de veranderingen welke ik in deze probleemstelling betrek. Ik zal in deze paragraaf zomaar enkele praktijkvoorbeelden geven van veranderingen die we in de kerkelijke gemeenten zien. Ik pretendeer hiermee niet volledig te zijn maar wil inzicht geven in wat ik bedoel met de veranderingen in de orde van dienst. Ik maak hierin onderscheid tussen praktische veranderingen en inhoudelijke veranderingen. Tevens geef ik enkele gedachten weer naar aanleiding van het boek van dr. Sake Stoppels omtrent veranderingen.²⁷

²⁷ Stoppels, S. ‘Voor de verandering, werken aan vernieuwing in gemeente en parochie’. Zoetermeer. 2009.

6.2 Veranderingen in de praktijk

Bij veranderingen denkt men al snel aan veranderingen in het gebruik van een andere psalmberijming, het gebruik van gezangenbundels of het gebruik van een andere Bijbelvertaling. Dit zijn bekende voorbeelden van veranderingen in de huidige kerkelijke gemeenten.

Maar we zien ook veranderingen bij de manier van prediking door de predikant(e). Zo wordt in meerdere traditionele kerken²⁸ heel praktisch een beamer gebruikt om het één en ander toe te lichten. Tevens zijn er praktische veranderingen waar te nemen wanneer de collecte plaats vindt of wanneer de gemeente gaat staan en zitten. Ook zien we praktische veranderingen in de begeleiding van de te zingen liederen.

Daarnaast zien we veranderingen op inhoudelijk gebied in bijvoorbeeld de wetlezing. Meer en meer horen we op deze plaats in de samenkomst een nieuwtestamentisch vermaan.²⁹ Dit neemt de plaats in van de wetlezing uit Exodus 20, Deuteronomium 5 of Leviticus 19. Ook horen we meer en meer een modernere vertaling van de wet of van de geloofsbelijdenis gelezen worden. Een modernere vertaling van de formulieren, achter de psalmen, wordt ook steeds vaker gebruikt. De Herziene Statenvertaling doet in meerdere kerken haar intrede, terwijl meerdere kerken reeds werken met de Nieuwe Bijbel Vertaling. Een aparte dienst voor kinderen, al dan niet alleen tijdens de prediking, is een bekend fenomeen in kerkelijk Nederland. In enkele regels zijn er heel wat veranderingen weer te geven in de zondagse kerkdiensten. Subtiële veranderingen die puur praktisch van aard zijn maar ook veranderingen die dieper ingrijpen in de inhoud van de diensten en het belijden van de kerk.

Stoppels geeft in zijn boek weer dat authentiek geloofsleven en evangelische toewijding de kar van de vernieuwingen kunnen trekken.³⁰ Het komt dus op de vraag aan met wat voor attitude de veranderingen gewenst zijn. Wat is ten diepste de drijfveer? Is het een diep authentiek geloofsleven, gaat het om toewijding aan God en Zijn gemeente? Of gaat het om modernisering en zogenaamde drempelverlaging? Willen we meer mensen trekken vanuit de niet kerkelijke samenleving, hetwelk op zichzelf zeer nobel is, of willen we de verandering om de verandering? Vernieuwingen kunnen echter al snel het gevolg zijn van modieus navolgen van de wereld. Op deze wijze blijft er weinig van de eigenheid van de kerk over. Stoppels zegt hierover:

²⁸ Met orthodoxe stromingen typeer ik de te onderzoeken stromingen binnen de PKN namelijk: Het Evangelisch Werkverband, de Confessionele Vereniging en de Gereformeerde Bond. Daarnaast typeer ik hiermee de Hersteld Hervormde Kerk.

²⁹ Romeinen 12 en Galaten 5.

³⁰ Zwaag, van der K. ‘Veranderen om trouw blijven aan het oude’. Art. Reformatorisch Dagblad. 22 September 2009.

‘...Dus niet crisisbesef, activisme of modieuze dwang om maar steeds te vernieuwen. Het is ten diepste Christus Die zijn gemeente bouwt. Daarom is het gebed ook een wezenlijke pijler voor de opbouw van de gemeente. Zonder gebed vaart geen gemeente.’³¹

Een kerkelijke gemeente mag soms best ‘irritant’ zijn. Er mag vanuit de kerk een verstoring van rust, valse rust, uitgaan. Dat is de gang van het evangelie.³² We hoeven, aldus Stoppels, als kerk niet onze boodschap in fastfood vorm aan te bieden. De boodschap van de kerk en van de gemeenten is zoiets als slowfood. Je moet je erin verdiepen en erin groeien. Het kost tijd en is niet altijd direct voor iedereen toegankelijk.³³

Keren de kerkelijke gemeenten zich per definitie tegen veranderingen? Zijn de kerken wars van veranderingen?

Mijns inziens is hier heel wat meer over te zeggen dan dat ik in enkele zinnen kan doen. Wel sluit ik me bij Stoppels aan door aan te geven dat we enerzijds een stukje eigenheid hebben dat we mogen bewaren. Een stuk eigenheid in Christus. Een eigenheid die soms dwars ligt op de maatschappij. Anderzijds mogen we, met de juiste attitude, in gebed en afhankelijkheid van de Geest verlangen naar een stuk vernieuwing om in de eerste plaats onze boodschap helder te kunnen communiceren naar de gemeente en naar de wereld. In de tweede plaats mogen we afhankelijk van de Geest en in gebed verlangen naar een stuk vernieuwing omdat we niet wereldvreemd zijn maar wel vreemde in de wereld.

³¹ Zwaag, van der K. ‘Veranderen om trouw blijven aan het oude’. Art. Reformatorisch Dagblad. 22 September 2009.

³² Het evangelie laat vaker een geluid horen dat door de mens niet gewaardeerd wordt. Zie hiervoor enkele Bijbelse voorbeelden. Mat. 19:16vv; Markus 6:1vv; Lukas 11:37vv; Lukas 12:1vv; Hand. 2:13; Hand. 4:1vv; etc.

³³ Zwaag, van der K. ‘Veranderen om trouw blijven aan het oude’. Art. Reformatorisch Dagblad. 22 September 2009.

DEEL B

Analyse van de enquête en beantwoording van de twee probleemstellingen

Hoe worden de onderdelen van de zondagse kerkdiensten in de Gereformeerde Bond- , Evangelisch Werkverband- en de Confessionele -gemeenten binnen de PKN door jongeren van 16 tot 25 jaar oud gewaardeerd, ten opzichte van een eerder gehouden onderzoek door dhr. W. Schonewille.

Hoe waarderen jongeren van 16 tot 25 jaar de veranderingen in de verschillende onderdelen van de zondagse kerkdienst?

7.0 ANALYSE VAN ENQUETE DEEL 1

7.1 Inleidend

In dit gedeelte van dit document zal ik in de eerste plaats enkele leesregels geven hoe we dit onderzoek dienen te lezen. Daarna zal ik u enkele details geven over bijvoorbeeld de hoeveelheid enquêtes die ingevuld zijn, de hoeveel jongens en hoeveel meisjes die aan de enquête hebben deelgenomen en hoeveel procent een bepaalde stroming vertegenwoordigd. Welk opleidingsniveau hebben de onderzochte jongeren en hoe vaak gaan de jongeren naar de kerk? Met wie praten zij over de dienst en waarom gaan zij naar de kerk? De antwoorden van deze vragen geven iets weer over de jongeren waar we mee te maken hebben.

Daarna zal ik u meenemen in mijn analyse van de uitkomst(en) van het eerste deel van de enquête naar aanleiding van de onderdelen van de kerkdienst. Verschillende onderdelen van de samenkomst of orde van dienst passeren in de enquête de revue en jongeren spreken in de digitale vragenlijst hun waardering uit over de verschillende onderdelen van de eredienst. Ik zal, om het overzicht te bewaren, de verschillende onderdelen van de eredienst volgen zoals deze onder het kopje ‘*descriptie van de diverse onderdelen van de eredienst*’³⁴ gegeven is. Ik zal, terwijl ik de verschillende onderdelen behandel, steeds proberen de data te vergelijken met het onderzoek van dhr. W. Schonewille.³⁵ Ook zal ik na dit gedeelte kort de algemene waardering van de ‘orde van dienst’ door jongeren weergeven om uiteindelijk enkele conclusies te trekken naar aanleiding van het eerste deel van dit onderzoek. Daarna zal ik een korte samenvatting van dit eerste deel weergeven om tot slot mijn eerste probleemstelling te beantwoorden.

³⁴ Zie pagina 22 en bijlage 2.

³⁵ Schonewille, W. ‘*In gesprek over liturgie*’ Ede. 2000.

7.2 Leesregels

Vooraf wil ik enkele ‘leesregels’ weergeven waar we rekening mee dienen te houden. Deze ‘leesregels’ zijn van belang bij de plaatsing van dit onderzoek.

In de eerste plaats is het bij een schriftelijke of digitale enquête mogelijk dat de vragen heel anders geïnterpreteerd worden door de doelgroep, en dus anders beantwoord zijn, dan de onderzoeker ze bedoeld had. Dit hebben we door middel van meelezers en een pilotgroep voorkomen en zo kan ik de betrouwbaarheid van mijn onderzoek garanderen.

In de tweede plaats is de verdeling, die de onderzoeker maakt in de kerkelijke stromingen, moeilijk van elkaar te onderscheiden. Alhoewel een gemeente en een voorganger bekend staan bij een bepaalde stroming te horen, hoeven de jongeren, van die gemeente, daar niet automatisch affiniteit mee te hebben. Toch heb ik deze keuze gemaakt om de stromingen, zoals het Evangelisch Werkverband, de Confessionele Vereniging en de Gereformeerde Bond, te onderscheiden in verband met de vergelijking die we met dit onderzoek beogen. Daarnaast doe ik dit onderzoek in een aantal gemeenten in de Hersteld Hervormde Kerk. Deze kerkstroming heb ik gekozen omdat zich hier een grote vertegenwoordiging, van de tien jaar geleden onderzochte stroming het Gekrookte Riet, bevindt. Toch moet ik hierin voorzichtig zijn omdat ook een gedeelte, van de laatst genoemde stroming, zich binnen de PKN zou kunnen bevinden.

Het is moeilijk om, op grond van dit onderzoek, conclusies te trekken die specifiek de Confessionele Vereniging, het Evangelisch Werkverband of de Hersteld Hervormde Kerk aangaan. Dit omdat veel jongeren niet weten tot welke modaliteit zij behoren of omdat te weinig respondenten uit deze stroming(en) gereageerd hebben. Daarentegen weten de jongeren van de Gereformeerde Bond juist wel tot welke stroming zij behoren.

In de derde plaats zijn er digitaal een behoorlijk aantal incomplete enquêtes binnengekomen. Hierdoor heb ik, als onderzoeker, de keuze moeten maken om alleen de kwalitatief goede en daarmee complete enquêtes mee te nemen in dit onderzoek. Hiermee kan ik de kwaliteit van dit onderzoek waarborgen. Van de 110 enquêtes zijn er 64 correct ingevuld. Dit is mede veroorzaakt doordat in de digitale enquête de mogelijkheid was om een vraag niet in te vullen. Bij een volgend onderzoek zal ik de vragen meer verplichtend moeten laten zijn.

Ten vierde hebben we in dit onderzoek dezelfde gemeenten benaderd als 10 jaar geleden. Wel is er een andere wijze van benaderen. Dhr. W. Schonewille heeft de enquête schriftelijk, in de gemeenten, afgenomen waardoor er een hoger aantal respondenten was. Bij dit onderzoek hebben we de keuze gemaakt om de enquête digitaal, via de predikanten en werkers in de kerk, uit te zetten. Hierdoor is een lagere respons ontstaan.

Naar aanleiding van bovenstaande zal ik een totaalvergelijking maken van alle jongeren, uit de verschillende stromingen in 2000 en in 2010. Deze data zal ik naast elkaar zetten en hieruit mijn conclusies trekken.

7.3 Plaatsing van de data

In dit gedeelte zal ik enkele details weergeven hoe we de gegevens van de enquête dienen te lezen. Door het weergeven van deze details wil ik een kader plaatsen om zo op een verantwoorde wijze de gegevens van de enquête te lezen.

De enquête is door 110 jongeren ingevuld waarvan er 64 correct waren. Hiervan is 61% jongen en 39% meisje.

Qua leeftijd zien we geen verschil met 10 jaar geleden. De gemiddelde leeftijd is 18,2 jaar. Opvallend is dat 13% van de jongeren tot de HHK behoort. Het aantal jongeren dat zich tot de PKN rekent is 77%. Van deze groep rekent 53% zich tot de GB. Naast een 5% van het EW en 0% van de CV. Van de jongeren wist 19% niet tot welke stroming hij of zij behoort of heeft geen antwoord gegeven op deze vraag.³⁶ Wel kunnen we voorzichtig concluderen dat de jongeren die dit laatste antwoord gaven voor een groot gedeelte uit de CV komen. Deze conclusie kan ik voorzichtig trekken op basis van de woonplaats die jongeren in het onderzoek hebben aangegeven. Zo kunnen we voorzichtig stellen dat de jongeren uit de CV niet weten tot welke modaliteit zij behoren.

We zien in dit onderzoek een ‘oververtegenwoordiging’ van de Gereformeerde Bond. (fig. 1.2) Dit geeft in de uitkomst van de enquête een vertekend beeld. Hier dienen we rekening mee te houden. Tevens hebben een klein aantal jongeren uit o.a. de Gereformeerde Gemeente en een Evangelische Gemeente de enquête ingevuld. In diagramvorm ziet de kerkelijke diversiteit er als volgt uit.

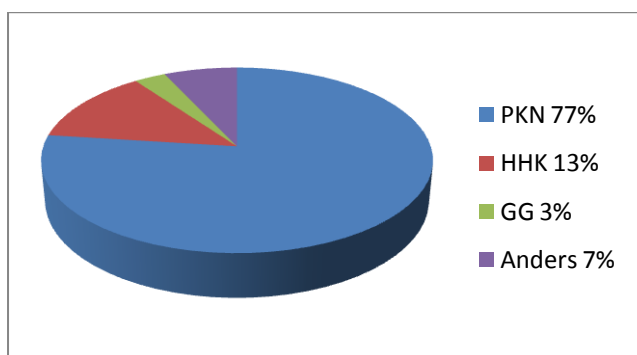

Fig. 1.1: Procentuele weergave bij de vraag: Naar welke kerk ga je?

³⁶ Zie figuur 1.2 op pagina 30.

In onderstaande tabel zien we de verdeling van stromingen binnen de PKN.

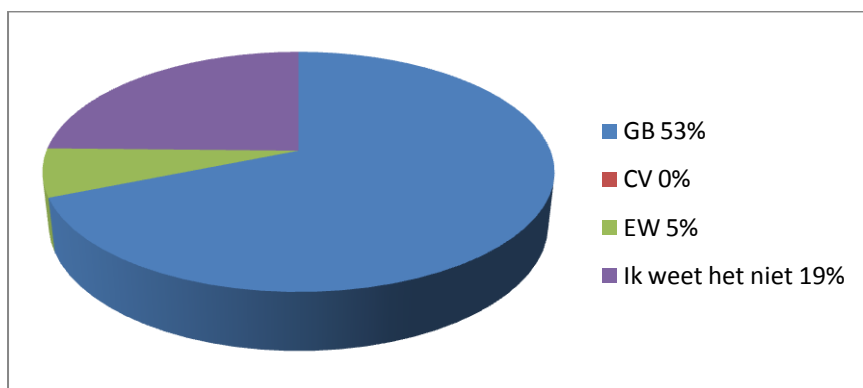

Fig. 1.2: Procentuele weergaven van hoeveelheid jongeren die zich rekenen tot een stroming binnen de PKN totaal 77% van de 100% uit figuur 1.1.

Het grootste gedeelte van de jongeren volgt een opleiding. Dit is namelijk 86%. Hiervan gaat 57% naar een middelbare school. Daarnaast is er 41% die een opleiding volgt op MBO, HBO of universitair niveau. De meerderheid van de jongeren gaat naar het VWO of studeert aan een HBO. We zien een verschuiving van opleidingsniveau. In tabelvorm zien we de volgende vergelijking met 10 jaar geleden.

Opleiding	2000	2010
VBO (VMBO)	17%	0%
MAVO (VMBO)	9%	14%
HAVO	15%	16%
VWO	9%	27%
MBO	25%	12%
HBO	14%	23%
Universiteit	8%	6%
Anders	3%	2%

Fig. 1.3: Absoluut en procentueel opleidingsniveau van de onderzochte jongeren.

Opvallend is dat 98% van de jongeren elke zondag de kerk bezoekt. Daarnaast heeft 2% aangegeven elke maand of een enkele keer naar de kerk te gaan. Een overgroot gedeelte, namelijk 72% kiest er zelf voor om naar de kerk te gaan. Daarnaast geeft 25% aan van ouders te moeten of uit gewoonte naar de kerk te gaan. De 3% die over blijft heeft iets anders aangegeven. We zouden kunnen stellen dat ongeveer 1 op de 4 jongeren zegt naar de kerk te

moeten van ouders of uit gewoonte te gaan. In deze tijd van bewuste meningsvorming klinkt dit negatief, terwijl naar de kerk gaan als gewoonte net zo goed positief kan zijn.

Ik zie in vergelijking met 10 jaar geleden wel een stijgende lijn dat jongeren er meer zelf voor kiezen. In 2000 gaf 59% aan zelf voor de kerkgang te kiezen tegenover 72% in dit onderzoek. Ook geeft 81% aan dat hij of zij de kerkdienst zinvol vindt. De overige 19% vindt de kerkdienst soms zinvol. Ook hier zien we een stijgende lijn in vergelijking met 10 jaar geleden. Toen vond 64% de kerkdienst zinvol tegenover 81% nu.

Jongeren voelen zich over het algemeen genomen thuis in de onderdelen van de kerkdienst. In diagramstijl ziet het er als volgt uit.

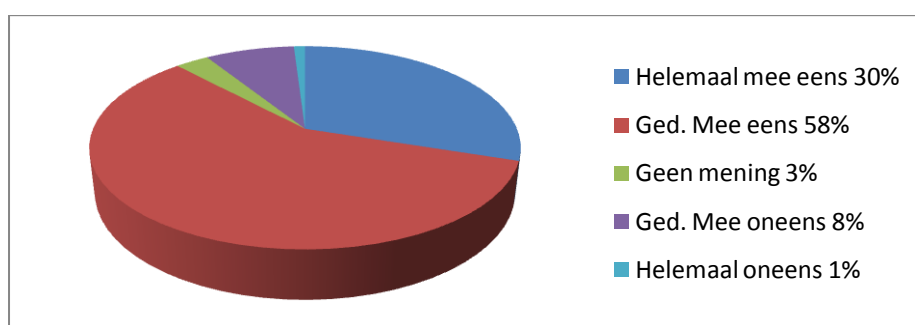

Fig.1.4: Procentuele resultaten bij de stelling: Ik voel me thuis in de vormgeving van de onderdelen van de kerkdienst.

Tevens hebben we gevraagd naar de eigen bijdrage van jongeren in de kerkdienst. Hieruit kwam naar voren dat 34% aangaf een bijdrage te leveren in de kerkdienst. Dit percentage laat een lichte stijging zien in vergelijking met het eerder gehouden onderzoek, namelijk 28%. Wat deze bijdrage van jongeren dan inhoudt kunnen we zien aan onderstaande, zeer diverse, voorbeelden van antwoorden die de jongeren gaven:

- *Muzikale bijdrage aan de eredienst.*
- *Door goed op te letten.*
- *Oppas onder de kerkdienst.*
- *Ik ben zelf onderdeel van de kerkdienst.*

Ook vroegen we de jongeren naar hun ‘spreekgedrag’ over de kerkdienst. Spreken de jongeren over de kerkdienst en met wie? Spreken zij met ouders, vrienden of andere mensen over de kerkdienst. In fig. 1.5 en fig. 1.6 kunnen we de antwoorden van de jongeren zien die ingaan op het spreken met ouders en vrienden over de kerkdienst.

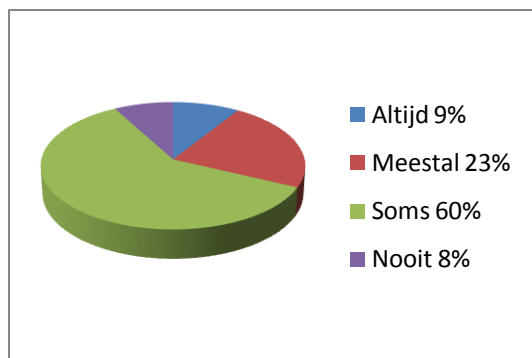

Fig. 1.5: Praten jongeren met ouders over de dienst.

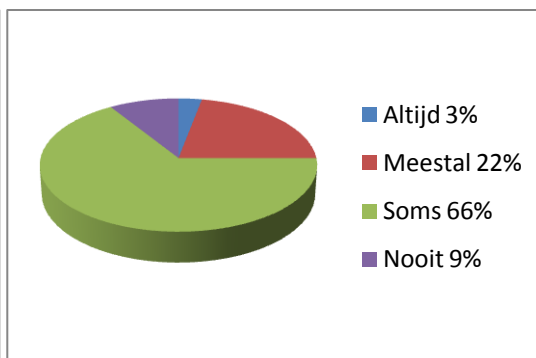

Fig. 1.6: Praten jongeren met vrienden over de dienst.

We vroegen ook of de jongeren met anderen over de kerkdienst spraken. 11 % geeft ‘meestal’ aan met anderen over de dienst te praten. Wie deze anderen dan zijn kunnen we uit de volgende antwoorden opmaken:

- *Klasgenootjes.*
- *Mensen binnen de kerk.*
- *Vrienden die niet geloven.*
- *Collega's van een bijbaantje.*

In vergelijking met het onderzoek van 10 jaar geleden constateren we bijna geen verschuiving in het ‘spreekgedrag’ van jongeren. Er is licht een verschuiving waarneembaar dat er meer met ouders en met vrienden over de diensten gesproken wordt en minder met anderen.

Deze bovenstaande gegevens geven achtergrondinformatie weer die nodig is om de rest van de enquête te kunnen plaatsen en behelzen reeds een analyse van de eerste 16 vragen van de vragenlijst. Ik wil nu enkele korte voorlopige conclusies weergeven naar aanleiding van deze eerste 16 vragen.

Het is opvallend dat in vergelijking met 10 jaar geleden er qua opleidingsniveau een behoorlijk hoger percentage aan een zogenaamd VWO zijn/haar opleiding volgt. Dit is nu 27% tegenover een 9% 10 jaar geleden.

Tevens zien we een verschuiving waarom jongeren naar de kerk gaan. 72% kiest er zelf voor. Dit was 10 jaar geleden een veel lager percentage, namelijk 59%. Ook het percentage dat jongeren van ouders naar de kerk moeten of dat de jongeren uit gewoonte naar de kerk gaan lag 10 jaar geleden op 40%. Nu zien we een veel lager percentage, namelijk 24%. We zouden kunnen concluderen dat jongeren ‘bewuster’ naar de kerk gaan. Toch is het opvallend dat een kwart van de jongeren er niet zelf voor kiezen maar blijkbaar om andere redenen naar de kerk gaan.

Ook is het opvallend dat meer jongeren zich thuis voelen in de onderdelen van de kerkdienst. Was het 10 jaar geleden 68% die bij deze vraag ‘helemaal mee eens’ of ‘gedeeltelijk mee eens’ aangaf. Nu is dit 88%. Een behoorlijke verschuiving. Dit kan liggen aan allerlei veranderingen in de kerkdienst die de afgelopen jaren zijn doorgevoerd. Ook kan dit liggen aan de jongeren die bewuster naar de kerk gaan en hier zelf voor kiezen.

Ook de vraag over het ‘spreekgedrag’ geeft een kleine verschuiving weer. Enerzijds zie ik een lijn dat er een veel kleiner percentage aangeeft ‘nooit’ over de dienst te spreken met ouders of vrienden. Anderzijds zien we een behoorlijk hoog percentage wat ‘soms’ aangeeft. Bij mij komt de vraag dan op: Hoe vaak spreken jongeren over de diensten? Wat verstaan zij onder soms?

7.4 Analyse deel 1 van de enquête n.a.v. de onderdelen van de eredienst

Zoals reeds eerder gemeld handelt dit deel over de waardering door jongeren van de diverse onderdelen van de eredienst. Ik zal bij de analyse van de gegevens de volgorde aanhouden zoals deze in deel I onder ‘*descriptie van de diverse onderdelen van de eredienst*’³⁷ gegeven zijn. Ik zal onder het kopje steeds een aantal procentuele getallen vermelden naar aanleiding van de enquête om tot slot van het onderwerp een korte vergelijking te maken met tien jaar geleden en enkele conclusies trekken.

7.5 Votum en groet

Vraag 31 en vraag 31a handelen over de zogenaamde Votum en groet. Opvallend is dat 23% de betekenis van de Votum en groet niet weet. Daarentegen zegt 77% de betekenis wel te weten. Wanneer we dan naar vraag 31a kijken en inkijk hebben welke betekenis de jongeren aan de Votum en groet toekennen dan valt op dat de belangrijkste betekenissen voor de jongeren in de trend liggen van: (citaten)

- *Een soort geloofsbelijdenis die de dominee namens de gemeente zegt en een welkomszegen die hij ons wil meegeven.*
- *Alle aanwezigen bij de dienst betrekken.*
- *Dat we laten weten dat we afhankelijk zijn van God en dat we Zijn zegen over de kerkdienst nodig hebben. En dat Hij nooit loslaat wat Hij is begonnen.*
- *De dominee heet je namens God welkom in de 'kerk' en zegent je daarna ook.*

³⁷ Zie bijlage 2.

- *Nou, dat we zeg maar de groeten krijgen van God (zagezegd) hij is blij dat we er zijn.*
- *Zo heet een lied van Sela, meer weet ik niet.*

In het onderzoek van 10 jaar geleden wist 38% de betekenis van de Votum en Groet. Opvallend was toen dat binnen de Gereformeerde Bond een hoog percentage de betekenis niet wist. Tien jaar later zien we dat 77% de betekenis wel weet maar in dit percentage zitten ook diegene die zeggen te weten wat de Votum en groet is, maar eigenlijk in de open vraag 31a iets van een globaal welkom laten zien. We kunnen op grond van de open vraag deze 77% een stuk naar beneden afronden.

Ik heb de huidige gegevens zichtbaar gemaakt met behulp van de volgende staafdiagram.

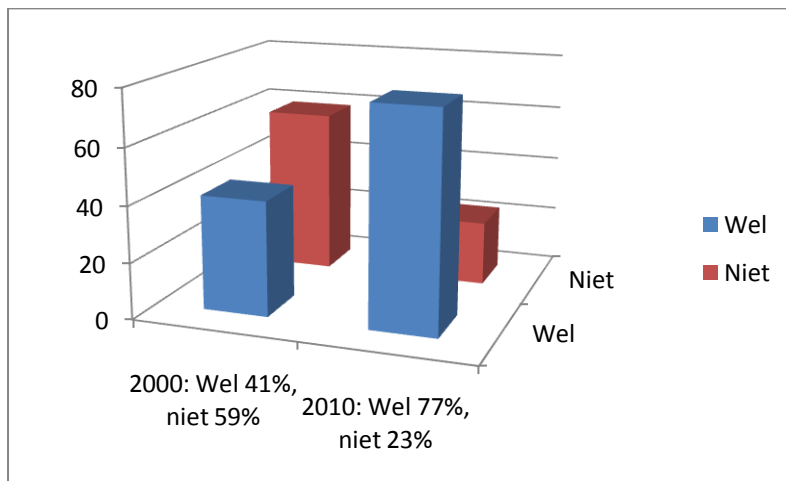

Fig. 1.7: Betekenis weten van Votum en Groet in 2000³⁸ en in 2010.

In de bovenstaande staafdiagram is duidelijk het verschil merkbaar met 10 jaar geleden. De jongeren zijn zich meer bewust van de betekenis van de Votum en Groet. Wel dienen we in ons achterhoofd te houden dat er een groot aantal jongeren is die meent te weten wat de Votum en groet inhoudt en dit eigenlijk toch niet weet.

Geen één jongere sprak over de wijding van de gemeenschap aan God welke door de predikant, namens de gemeente, wordt uitgesproken. Voor veel jongeren draait de Votum en groet om een soort ‘welkom in de kerk’ naast dat veel jongeren ook spreken over een groet van God.

Ik vraag mij af of jongeren wel écht weten wat de Votum en groet is. Zoals wij in bijlage 2 kunnen zien, draait het om wijding (votum) aan God. De predikant spreekt dit, namens de gemeente, uit. Daarnaast kunnen we spreken over een belijdenis en verootmoediging van de

³⁸ Schonewille, W. ‘In gesprek over liturgie’ Ede. 2000.

gemeente waarin zij aangeeft het geheel van de Koning van de kerk te verwachten. De groet is bij onze kerken een apostolische groet geworden waar we onze vraagtekens bij kunnen stellen. Wie weet moeten we meer gaan nadenken over een ‘wisselgroet’. De gedachte achter deze Votum en groet is dat de voorganger zich in dienst van God stelt terwijl de gemeente hem deze dienst ook toevertrouwd.³⁹

7.6 Wetlezing

De vragen 34 tot en met 37 handelen over de zogenaamde wetlezing. De meeste jongeren geven aan dat de decaloog ‘altijd’ of ‘vaak’ op een zondag wordt gelezen. Dit betreft 86%. Dit staat tegenover 78% in 2000. Hier zien we een lichte stijgende tendens. De onderstaande tabel gaat in op de vraag: Worden de tien geboden gelezen in één van de diensten op zondag?⁴⁰ Deze cijfers worden naast het onderzoek van tien jaar geleden geplaatst om eventuele verschillen inzichtelijk te maken.

Onderzoeksjaar	2000	2010
Altijd	61%	73%
Meestal	17%	13%
Soms	19%	11%
Nooit	3%	3%

Fig. 1.8: Worden de 10 geboden gelezen in één van de diensten op zondag?

We zien in bovenstaande figuur een lichte verschuiving naar ‘altijd’. Dit kan te maken hebben met het feit dat een groot gedeelte van de onderzochte jongeren uit de Gereformeerde Bond komt waar de lezing van de wet in de zondagse erediensten in stand is gebleven.

Op de stelling of de jongeren zich persoonlijk aangesproken voelen door de 10 geboden antwoordt 89% het ‘helemaal’ of ‘gedeeltelijk’ met deze stelling eens te zijn. Dit is een behoorlijke verschuiving met het onderzoek van 10 jaar geleden waar 75% dit antwoord gaf. Wel moet ik hierbij aangeven dat meer jongeren het gedeeltelijk eens zijn met deze stelling en minder jongeren zijn het helemaal eens met deze stelling. De vraag die dan opkomt is: Waarom zijn jongeren het niet helemaal eens met deze stelling? In fig. 1.9 heb ik de cijfers inzichtelijk gemaakt.

Naast de vraag naar de lezing van de wet hebben we ook navraag gedaan of er andere gedeelten gelezen werden in plaats van de wet. Te denken valt dan aan nieuwtestamentische gedeelten als Romeinen 12 en Galaten 5. Totaal genomen geeft ruim 38% aan dat er ‘altijd’ of

³⁹ Oskamp, P. en Schuman, N. (red.) ‘De weg van de liturgie, tradities, achtergronden, praktijk.’ 3^e dr. Zoetermeer. 2001. Pag. 158.

⁴⁰ Vraag 34 van de enquête.

‘meestal’ een ander gedeelte gelezen wordt. Toch wordt de meerderheid gevormd door 62% die aangeeft ‘soms’ of ‘nooit’ een ander gedeelte te horen dan de wet.

Op de vraag of de 10 geboden de jongeren aanspreken alsook de vraag of de nieuwtestamentische gedeelten de jongeren aanspreken wordt in beide gevallen door een groot percentage met ‘helemaal mee eens’ of ‘gedeeltelijk mee eens’ beantwoord. Respectievelijk spreken we over 89% en 72%.

Het volgende schema maakt de vergelijking met tien jaar geleden. Opvallend is dat bij de Nieuwtestamentische lezing meer jongeren een ‘positieve’ mening hebben gekregen. Dit is te zien omdat 10 jaar geleden 51% geen mening had bij deze stelling. Dit kan voortkomen uit het feit dat 10 jaar geleden het gebruik om een nieuwtestamentisch gedeelte te lezen, i.p.v. de decaloog, nog niet veel voorkwam.

	Persoonlijk aange- sproken door wet:		Persoonlijk aange- sproken door N.T.	
Onderzoeksjaar	2000	2010	2000	2010
Helemaal eens	40%	28%	11%	14%
Gedeeltelijk eens	35%	61%	31%	58%
Geen mening	18%	5%	51%	6%
Gedeelte oneens	5%	5%	4%	3%
Helemaal oneens	2%	1%	3%	2% ⁴¹

Fig. 1.9: Stelling bij deze tabel is: ‘Ik voel mij aangesproken door de 10 geboden’ of ‘Ik voel mij aangesproken door andere gedeelten i.p.v. de 10 geboden’.

Wel kunnen we concluderen dat jongeren zich meer aangesproken voelen door de wet. Ook voelen zij zich meer aangesproken door N.T. gedeelten ten opzichte van 10 jaar geleden. In 2000 heeft ruim de helft van de jongeren aangegeven geen mening te hebben omtrent de N.T. gedeelten. Nu heeft 83% van de jongeren een mening gegeven met betrekking tot een nieuwtestamentische lezing.

Wel zou, vanuit deze bevindingen, de vraag kunnen ontstaan hoe jongeren dan naar de wet kijken. Zien zij het als strakke wetten en regels of zien zij het meer als leefregel van de dankbaarheid? Hier zou de HGJB, mijns inziens, zich verder op kunnen bezinnen.

⁴¹ Totaal van deze tabel is 83%. Dit is de 83% van de jongeren die te maken heeft met N.T. gedeelten. Zie hiervoor vraag 36.

7.7 Confessielezing

De vragen 32 en 33 gaan over het lezen en/of zingen van de geloofsbelijdenis. Opvallend is dat 89% aangeeft dat de geloofsbelijdenis in één dienst van de zondag wordt gezongen of gelezen. Terwijl op de vraag hoe vaak dit gebeurt, 78% aangeeft dat dit ‘altijd’ of ‘vaak’ gebeurt. Tegenover 11% van de jongeren die aangeeft dat het ‘soms’ gelezen/gezongen wordt. Wel is het opvallend dat in het onderzoeksjaar 2000 100% van de jongeren aangaf dat de geloofsbelijdenis op zondag werd gelezen of gezongen. Dit is dus duidelijk een dalende lijn. Waarom er minder uit de belijdenissen wordt gelezen of gezongen is een vraag die open blijft en mijns inziens opgepakt zou kunnen worden in een verdere bezinning.

In vraag 33 wordt gevraagd of de jongere gelooft wat er in de geloofsbelijdenis gezegd wordt. Ruim 72% geeft aan alles te geloven. Opvallend is een behoorlijk aantal jongeren dat aangeeft ‘bijna alles’ of ‘sommige punten’ te geloven van wat er in de geloofsbelijdenis gezegd wordt. Dit is namelijk een ruime 28%. In onderstaande tabel maak ik een vergelijking met tien jaar geleden omtrent de vraag: Geloof je wat er in de geloofsbelijdenis gezegd wordt?

Onderzoeksjaar	2000	2010
Alles	59%	72%
Het meeste	22%	20%
Sommige punt.	17%	8%
Niets	2%	0%

Fig. 1.10: Vraag bij deze tabel is: ‘Geloof jij wat in de geloofsbelijdenis gezegd wordt’.

Opvallend bij deze figuur is dat veel meer jongeren aangeven ‘alles’ te geloven. 13% meer dan 10 jaar geleden. We kunnen hieruit concluderen dat jongeren de geloofsbelijdenis ‘meer’ geloven dan 10 jaar geleden. Blijkbaar wordt de geloofsbelijdenis minder gelezen of gezongen maar wel meer geloofd.

Ik geef in de literatuurstudie (bijlage 2) aan dat in de huidige kerkelijke praktijk de geloofsbelijdenis door de predikant of voorganger wordt gelezen. Het gevaar zou niet ondenkbaar zijn dat hierdoor een vervlakking ontstaat van de inhoud omdat de hoorder de woorden zo vaak heeft gehoord. Dit heb ik, in het kader van het vergelijkingsaspect, niet onderzocht. Hier zouden we nog een spade dieper kunnen steken.

7.8 Gebeden

In vraag 17 wordt ingegaan op de gebeden. De stelling is: ‘Ik voel me betrokken bij het gebed in de kerkdienst’. Opvallend is het percentage dat ‘helemaal mee eens’ of ‘gedeeltelijk mee eens’ aangeeft. Dit is namelijk 84%. In onderstaande cirkeldiagram zien we de percentages per mogelijk antwoord.

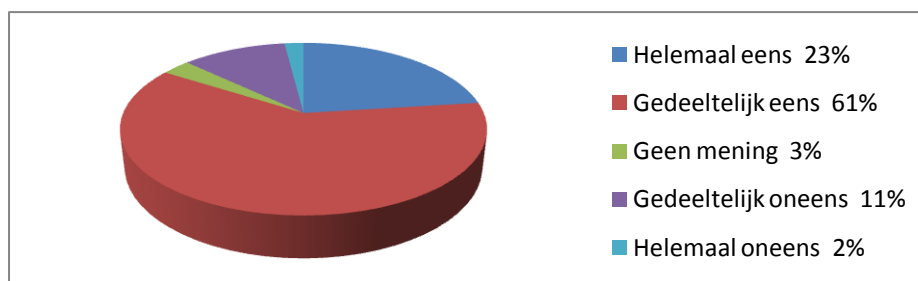

Fig. 1.11: Diagram bij de stelling: Ik voel me betrokken bij het gebed in de kerkdienst in %.

In onderstaande tabel wil ik de gegevens vergelijken met het 10 jaar geleden gehouden onderzoek. Dit levert het volgende resultaat:

Onderzoeksjaar	2000	2010
Helemaal eens	21%	23%
Gedeeltelijk eens	54%	61%
Geen mening	14%	3%
Gedeelte oneens	8%	11%
Helemaal oneens	3%	2%

Fig. 1.12: Betrokkenheid van de jongeren bij het gebed.

Opvallend in deze figuur is het percentage dat staat bij ‘geen mening’. In vergelijking met tien jaar geleden zien we hier een verschuiving van 14% naar 3%. Meer jongeren hebben zich dus een mening gevormd. We kunnen stellen dat 84% van de jongeren zich min of meer betrokken voelt bij het gebed tegenover 75% die zich 10 jaar geleden betrokken voelden. We zien een lichte stijging.

Toch zien we 16% van de jongeren die ‘geen mening’, ‘gedeeltelijk oneens’ of ‘helemaal oneens’ hebben aangegeven. Er blijft nog een diepere vraag open: Wat is de reden van deze jongeren dat zij minder betrokken zijn op het gebed?

7.9 Schriftlezing

In vraag 18 tot en met 21 wordt in het onderzoek ingegaan op de schriftlezing. Er komen vragen in de enquête naar voren welke ingaan op het soort vertaling welke in de dienst gebruikt wordt, of de jongere zelf mee leest, of de jongere de schriftlezing begrijpt en of er in de dienst voornamelijk uit het Oude Testament of het Nieuwe Testament wordt gelezen. In de eerste plaats zal ik ingaan op de vraag die ingaat op de gebruikte vertaling. In fig. 1.13 maak ik een vergelijking met 10 jaar geleden. Wel moeten we ons realiseren dat er nu een tweetal recentere Bijbelvertalingen in het onderzoek zijn opgenomen hetwelk logischerwijs tot gevolg heeft dat er procentuele verschillen zullen optreden.

Onderzoeksjaar	2000	2010
Statenvertaling	77%	26%
NBG '51	23%	5%
NBV	-	20%
HSV	-	34%
Het Boek	0%	0%
Anders	0%	15%

Fig. 1.13: Totaal in % van de gebruikte vertaling in de onderzochte stromingen.

Uit bovenstaande tabel blijkt dat er een verschuiving heeft plaatsgevonden naar de nieuwere Bijbelvertalingen, zoals de NBV en de HSV. We zien een behoorlijke verschuiving naar de HSV. Dit is ook wel verklaarbaar vanuit het feit dat de Gereformeerde Bond de HSV ook echt stimuleert en onder de aandacht brengt bij haar achterban.

Ook de NBV heeft een behoorlijk percentage gescoord. De NBG '51 werd in 2000 door 23% van de jongeren gelezen tegenover een 5% nu. Concluderend kunnen we wel zeggen dat de Statenvertaling en de NBG'51 behoorlijk hebben moeten inleveren.

Wanneer we naar de cijfers kijken of de jongeren de schriftlezing ook begrijpen dan zien we dat de jongeren voor een groot gedeelte de lezing meestal of altijd wel begrijpen. Dit is namelijk 74%. Dit is in vergelijking met 10 jaar geleden een toename van 12% en dit zou te verklaren kunnen zijn door het gebruik van nieuwere vertalingen en door een hoger denkniveau van de jongeren.

Een groot percentage jongeren begrijpt de lezing ‘soms’ of ‘nooit’. Totaal is dit namelijk 26%. Ruim een kwart van de jongeren geeft dit dus aan. Deze gegevens zouden we kunnen

koppelen aan het meelesen van de jongeren. Onderstaande tabel geeft inzicht in het meelesgedrag van 10 jaar geleden en nu.

Onderzoeksjaar:	2000	2010
Altijd	27%	47%
Meestal	20%	23%
Soms	18%	6%
Nooit	35%	24%

Fig. 1.14: Meelesen van de jongeren tijdens de schriftlezing in 2000 en in 2010 in %.

Opvallend is in 2000 het totale percentage dat nooit meeleeft met de schriftlezing, namelijk 35%. Dit is gedaald naar 24%. We zouden kunnen stellen dat dit een dalende tendens is. Dit zou voor een deel te verklaren zijn door het gebruik van recentere Bijbelvertalingen in de diverse stromingen.

Concluderend kunnen we de tendens rondom de schriftlezing als volgt omschrijven. Jongeren lezen meer mee uit een eigen bijbel, ze begrijpen de lezing meer wat verklaarbaar *kan* zijn vanuit het gebruik van hedendaagse vertalingen van de Bijbel. Een saillant detail is dat er wel een lichte tendens waarneembaar is dat er meer alleen uit het Nieuwe testament gelezen wordt. (vraag 19) Een toename van 6%.

7.10 Prediking

In vraag 22 tot en met 24 gaat de enquête in op de prediking. De prediking is voor velen het belangrijkste element van de dienst. In de enquête hebben we respectievelijk de volgende stellingen geplaatst:

- De preek begrijp ik.
- De preek helpt mij in het dagelijkse leven.
- Ik voel mij persoonlijk aangesproken in de preek.

Drie stellingen die eigenlijk weinig verrassendst laten zien. We zien een lichte verschuiving in percentages. Dit heb ik inzichtelijk gemaakt in fig. 1.15.

Onderzoeksjaar	2000	2010
Altijd	7%	16%
Meestal	53%	56%
Soms	37%	28%
Nooit	2%	0%

Fig. 1.15: Het begrijpen van de preek door jongeren in 2000 en 2010 in %.

Onderzoeksjaar	2000	2010
Helemaal eens	9%	13%
Gedeeltelijk eens	47%	56%
Geen mening	25%	8%
Gedeelte oneens	9%	16%
Helemaal oneens	10%	7%

Fig. 1.16: Helpt de preek de jongere in het dagelijkse leven in 2000 en 2010 in %.

Onderzoeksjaar	2000	2010
Helemaal eens	11%	13%
Gedeeltelijk eens	56%	59%
Geen mening	18%	8%
Gedeelte oneens	8%	17%
Helemaal oneens	6%	3%

Fig. 1.17: Voelt de jongere zich aangesproken in de preek in 2000 en 2010 in %.

Daarentegen zien we een hoog percentage dat zich niet door de preek voelt aangesproken. Maar liefst 28% geeft als antwoord ‘geen mening’, ‘gedeeltelijk mee oneens’ of ‘helemaal mee oneens’. Dit percentage voelt zich dus vaak of helemaal niet aangesproken door de preek. Dit roept op tot bezinning en vraagt verdere doordenking. De preek wordt daarentegen door een overgroot deel van de jongeren wel begrepen. Er wordt door 72% van de jongeren ‘altijd’ of ‘meestal’ aangegeven. Deze waarden zijn iets hoger dan 10 jaar geleden. Meer jongeren begrijpen de preek. Dit zou kunnen liggen aan de predikant die op een andere wijze is gaan preken of hulpmiddelen gebruikt tijdens de preek en aan het feit dat jongeren een hoger denkniveau hebben dan 10 jaar geleden. In deel 2 van de enquête kunnen we zien dat 27% van de jongeren aangeeft dat de dominee op een andere wijze is gaan preken.⁴²

We kunnen dus stellen dat meer jongeren de preek begrijpen, dat meer jongeren in het dagelijks leven geholpen worden door de preek en dat meer jongeren zich aangesproken voelen door de preek. Wel is een verdere bezinning en doordenking van de prediking is een vereiste. Nog een behoorlijk percentage jongeren hebben geen mening of zijn het (gedeeltelijk) oneens met de stellingen.

7.11 Collecte

De vragen 38 tot en met 40 gaan in op de collecte. Een item die we gevoelsmatig al snel lager inschalen tijdens de dienst. Des te opvallender is het dat de jongeren de collecte belangrijk vinden tijdens de dienst. 83% geeft ‘helemaal eens’ of ‘gedeeltelijk eens’ aan bij de stelling dat de collecte belangrijk is. Een overgroot deel weet ook waar de collecte voor bestemd is tijdens de zondagse dienst. Van alle jongeren geeft 92% ‘altijd’ of ‘bijna altijd’ aan. Bijna 67% betaald de collecte ‘nooit’ of ‘soms’ uit eigen middelen. Dit is dan ook weer een

⁴² Zie pagina 56.

bijzonder hoog getal. Dit laatste komt overeen met het onderzoek van Schonewille. Hier gaf 80% van het totaal aantal jongeren aan de collecte ‘soms’ of ‘nooit’ zelf te betalen. De eigen bijdrage van jongeren kent dus een verschuiving van 13% in positieve zin.

Ook komen de percentages redelijk overeen op de vraag of de jongeren de collecte belangrijk vinden. Hierin zien we nu een hogere percentage die waardering uitspreekt ten opzichte van het in 2000 gehouden onderzoek. Nu antwoord 83% de collecte wel belangrijk te vinden tegenover een 66% in 2000. We zien hierin een behoorlijke toename. (fig. 1.18)

Ik vind de collecte erg belangrijk tijdens de kerkdienst.		
	2000	2010
Helemaal mee eens	30%	34%
Gedeeltelijk mee eens	36%	49%
Geen mening	24%	9%
Gedeeltelijk mee oneens	5%	6%
Helemaal mee oneens	5%	2%

Fig. 1.18: Vergelijkingstabel van de jaren 2000 en 2010 bij de stelling: Ik vind de collecte erg belangrijk tijdens de kerkdienst’ in %.

De jongeren weten in het algemeen goed waarvoor er gecollecteerd wordt. Zo gaf 91% in het onderzoeksjaar 2000 aan dat ze ‘altijd’ of ‘vaak’ wist waarvoor er gecollecteerd werd. Nu is dit een iets hoger met een 92%. In diagramvorm ziet het er als volgt uit.

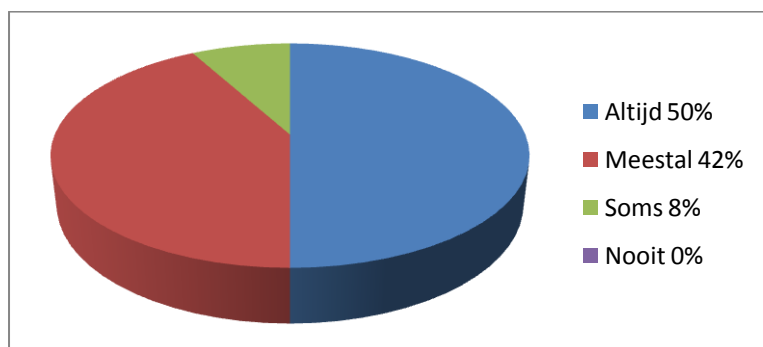

Fig. 1.19: Diagram bij de stelling: Weet jij waarvoor er wordt gecollecteerd, weergegeven in %.

Concluderend kunnen we dus stellen dat ongeveer evenveel jongeren, als in 2000, weten waarvoor er gecollecteerd wordt. Daarnaast is het percentage dat de collecte belangrijk vindt met 17% toegenomen. De jongeren die een eigen bijdrage doen tijdens de collecte is met 13% toegenomen. We zien een aantal verschuiving rondom de collecte. Een behoorlijk percentage jongeren, 17%, heeft ‘geen mening’, is het ‘gedeeltelijk oneens’ of is het ‘helemaal oneens’

bij de stelling *‘Ik vind de collecte erg belangrijk tijdens de dienst.’* Ik vraag, op grond van dit onderzoek, meer aandacht voor het belang van de collecte tijdens de dienst.

7.12 Zingen

Vraag 25 tot en met 30 gaat over het zingen en de daarbij behorende begeleiding van de gemeentezang. Opvallend, maar niet vreemd, is dat in elke gemeente de psalmen, al dan niet exclusief, gezongen worden. We zien in de volgende tabel de gebruikte liederenbundels in de onderzochte stromingen.

Onderzoeksjaar	2000	2010
Psalmen O.B.	42%	73%
Psalmen N.B.	16%	44%
Gez. LvdK.	18%	56%
OTH.	-	22%
Gez.Her.Bund.	9%	9%
Opwekkinglied.	12%	28%
Anders	2%	16%

Fig. 1.20: De gezongen liederen in % van alle jongeren in 2000 en 2010. (Let op: Jongeren hebben bij deze stelling meerdere keuze mogelijkheden gehad.)

Opvallend in bovenstaande figuur is dat er in 2000 nog geen ‘Op Toonhoogte bundel’ in het onderzoek opgenomen was. Heden ten dage heeft deze bundel haar ingang gevonden in de eredienst. Er wordt namelijk door 22% van de jongeren aangegeven dat hun gemeenten deze bundel gebruiken. Een heel hoog percentage maakt (nog) gebruik van de psalmen in de Oude Berijming. Dit is een behoorlijk hoger percentage in vergelijking met 2000. Dit kan komen omdat er van verschillende psalmberijmingen en liedbundels gebruik gemaakt wordt. Er is een veel breder spectrum aan liedbundels in de diensten gekomen. Dit zien we aan de veel hogere percentages bij de verschillende bundels. (onder 2010)

Tevens zien we dat de afgelopen 10 jaar het Opwekkingslied een behoorlijke stijging heeft doorgemaakt. Ook het Liedboek voor de Kerken kent een forse stijging.

Concluderend uit bovenstaande figuur kunnen we zeggen dat meer verschillende bundels en psalmberijmingen de kerken zijn binnengekomen. Een saillant detail is dat de ‘Op Toonhoogte’ bundel haar ingang voornamelijk vindt in de GB gemeenten in de stad.

In fig. 1.21 zien we of de jongeren begrijpen wat ze zingen. Het is opvallend dat van het totaal van alle jongeren 26% aangeeft ‘soms’ te begrijpen wat hij of zij zingt. Een aantal om over na

te denken. Het overgrote deel van de jongeren geeft aan ‘meestal’ of ‘altijd’ te begrijpen wat ze zingt. In 2000 was dit 66% van de jongeren. Nu is 74% van de jongeren. We zien hier een hoger percentage wat verklaard kan worden doordat er meer ruimte is voor nieuwere en andere liedbundels dan voorheen waardoor jongeren meer begrijpen wat zij zingen.

Onderzoeksjaar	2000	2010
Altijd	10%	13%
Meestal	56%	61%
Soms	30%	26%
Nooit	4%	0%

Fig. 1.21: Per onderzoeksjaar aangegeven of de jongere begrijpt wat hij/zij zingt in %.

Wanneer we kijken naar de manier van begeleiding tijdens het zingen dan zien we een duidelijke verschuiving. Hiervoor verwijs ik u naar onderstaande grafiek.

Onderzoeksjaar	2000	2010
Piano	7%	16%
Orgel	81%	95%
Gitaar	7%	13%
Zangleiders	-	13%
Anders	4%	11%

Fig. 1.22: Per onderzoeksjaar manier van begeleiden in kerkdienst. (Let op: Jongeren hebben bij deze stelling meerdere keuze mogelijkheden gehad.)

Opvallend is dat het orgel nog zeer hoog scoort. Toch zien we duidelijk meer ruimte ontstaan voor andere begeleidingsinstrumenten en begeleidingswijzen. Zo is er een toename van het gebruik van de piano en de gitaar en zien we 13% van de jongeren aangeven dat er onder begeleiding van zangleiders wordt gezongen. De optie ‘zangleiders’ was in het onderzoek van tien jaar geleden nog geen mogelijke optie. Dit kan betekenen dat deze vorm van begeleiden in de praktijk niet of nauwelijks voorkwam of dat dit mogelijke antwoord toen onder ‘anders’ werd begrepen. Dit kan zorgen voor een licht vertekend beeld. De waardering voor de begeleiding tijdens het zingen is minder in dit onderzoek minder. In 2000 antwoordde 11% van de jongeren ‘matig’ tot ‘slecht’. Terwijl we nu een percentage zien van 30%. Over de begeleiding is duidelijk een grotere ontevredenheid ontstaan. In de volgende vergelijkende staafdiagrammen kunnen we dit zien.

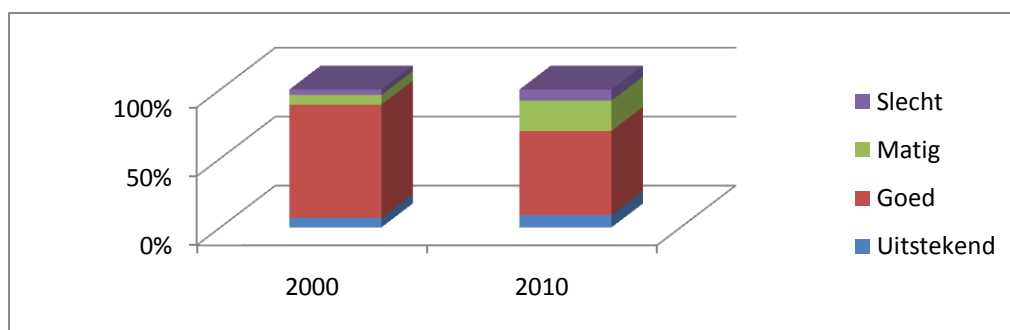

Fig. 1.23: Vergelijkingstabel hoe jongeren de begeleiding tijdens het zingen waarderen in 2000 en 2010 in %.

We zien meer ruimte voor andere instrumenten in de eredienst maar ook een grotere ontevredenheid over de begeleiding. Dit kan enerzijds iets zeggen over onze jongeren en hun leefwereld maar kan ook iets zeggen over de kwaliteit van begeleiding in de eredienst.

Het percentage jongeren dat meezingt tijdens de eredienst blijft onverminderd hoog. In 2000 was dit ruim 85% en is nu zelfs 97%. Dit is ruim 10% hoger dan het onderzoek in 2000. Dit kan komen door andere liederen en/of liedbundels waardoor zij zich meer aangesproken voelen en meer begrijpen wat zij zingen. Hier handelt de volgende vraag over.

Van alle jongeren geeft 74% aan dat zij ‘altijd’ of ‘meestal’ begrijpen wat ze zingen. Dit was 10 jaar geleden 66%. Enerzijds is dit een stijgende tendens. Anderzijds zien we een resterende 26% die ‘soms’ begrijpt wat ze zingt. Deze waarde zakt dus iets maar blijft een hoog getal. Een kwart van de jongeren zegt namelijk de liederen ‘soms’ of ‘nooit’ te begrijpen. Hoe kan dit percentage verder zakken? Dit vraagt een verdere doordenking.

Ook geeft 38% aan de melodie van de te zingen liederen ‘matig’ of ‘slecht’ te vinden. Dit is een percentage om over na te denken.

7.13 Zegen

Met vraag 41 komen we bij het laatste onderdeel van de eredienst, namelijk de zegen. We vroegen aan de jongeren wat voor hen de zegen, aan het einde van de dienst, betekent. Er waren een aantal antwoorden mogelijk. Een overgroot deel van de jongeren gaf als antwoord: ‘God geeft mij Zijn zegen voor de komende week’. Dit is van alle jongeren namelijk 72%. Dit staat in schril contrast met 2000 waar bijna 17% dit antwoord gaf. In onderstaande tabel is deze vraag per onderzoeksjaar inzichtelijk gemaakt.

Onderzoeksjaar	2000	2010
Dit is einde dienst...	42%	3%
God geeft zijn zegen...	16%	72%
Geeft goed gevoel...	18%	6%
God spreekt tot mij....	9%	9%
Ik weet het niet...	12%	5%
Anders	2%	5%

Fig. 1.24: Tabel bij de vraag: Wat betekent de zegen voor jou aan het einde van de dienst? Weergegeven per onderzoeksjaar en in %.

Opvallend in bovenstaande tabel is de verschuiving die plaats heeft gevonden van het antwoord ‘dit is het einde van de dienst’ naar het antwoord dat God Zijn zegen meegeeft voor de komende week. We zouden op grond van bovenstaande tabel kunnen concluderen dat jongeren veel bewuster weten wat de zegen is. Wel blijft er een behoorlijk percentage, namelijk 28%, die iets anders bij deze vraag aangeeft.

7.14 Algemene waardering

In vraag 42 hebben we de vraag gesteld hoe de jongeren in het algemeen de kerkdienst waarderen in hun eigen gemeente. Opvallend is dat een behoorlijk percentage tevreden is. 61% geeft aan de kerkdienst ‘goed’ te vinden en 20% zegt zelfs de kerkdienst ‘uitstekend’ te vinden. Een totaal van 81%. In eerste instantie zouden we kunnen zeggen dat dit een mooi percentage is. Toch zien we dat een hoog percentage, namelijk 19%, aangeeft de kerkdiensten ‘matig’ of ‘slecht’ te vinden. Wel zien we een stijgende lijn in vergelijking met het onderzoek van 10 jaar geleden. Toen was 64% positief over de dienst en logischer wijs een veel groter aandeel jongeren die ‘matig’ of ‘slecht’ aan gaf. (fig. 1.25)

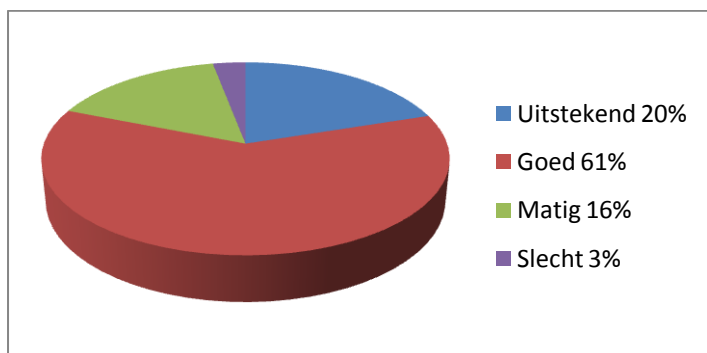

Fig. 1.25: Waardering van de zondagse kerkdienst door jongeren in 2010 in %.

Ook hebben we jongeren de mogelijkheid gegeven om ‘losse’ opmerkingen te plaatsen over dit eerste deel van het onderzoek. Hier hebben een behoorlijk aantal jongeren gebruik van gemaakt. Enkele opvallende opmerkingen die ik u graag wil meegeven waren:

- *Vaak zijn de diensten wat eentonig. Van mij mag het wat uitbundiger en mogen er meer eigentijdse liederen gezongen worden.*
- *Strak en onpersoonlijk, afstandelijk en kil!! Niet met de tijd mee , een stoffige taaie stilstaande niets uitstralende bende!*
- *We hebben een kei van een dominee, die echt van zijn gemeente houdt. Wat een geduld! En hij is heel eerlijk over best wel pijnlijke dingen in onze gemeente. Ik word de laatste tijd steeds blijer met mijn gemeente, vooral de mensen die zich inzetten vind ik echt toppers!*

7.15 Conclusies n.a.v. de analyse van deel I van de enquête

Naar aanleiding van dit eerste deel van de enquête vallen er een aantal zaken op. Ik geef deze zaken puntsgewijs hieronder weer en leg een aantal open vragen neer n.a.v. mijn bevindingen:

- We hebben te maken met zeer trouwe jongeren, 98% gaat elke week naar de kerk en 72% zegt er zelf voor te kiezen om naar de kerk te gaan. In 2000 was dit respectievelijk 85% en 59%.
- Het is opvallend dat 77% van de jongeren zegt te weten wat de Votum en groet betekend. Dit percentage zou eigenlijk lager moeten liggen, gezien de open antwoorden van de jongeren. Weten jongeren wel écht wat de Votum en groet is? Zoals wij in de literatuurstudie hebben gezien draait het, kort gezegd, om wijding (votum) en verootmoediging aan God.
- Jongeren voelen zich, in vergelijking met 10 jaar geleden, meer aangesproken door de decaloog en het zgn. nieuwtestamentische vermaan. Wel blijft er een vraag staan: Hoe kijken de jongeren naar de wet? Is dit een strak keurslijf waar je aan zou moeten voldoen of is het een ‘leefregel uit dankbaarheid’?
- Van alle jongeren geeft 89% aan dat de geloofsbelijdenis gelezen of gezongen wordt tijdens de dienst. Dit is een daling t.o.v. 2000. Toen gaf 100% van de jongeren aan dat de geloofsbelijdenis gelezen of gezongen werd. Een vraag die mij bezig houdt is: Wat is de reden van deze dalende tendens?
- De betrokkenheid onder jongeren bij het gebed is gestegen. Totaal is 84% van de jongeren wel betrokken tegenover 75% in 2000. We zien hierin een stijging. Wel

moeten we ons realiseren dat nog steeds 16% van de jongeren niet betrokken is bij/op het gebed. Wat doen we hiermee?

- Maar liefst 28% geeft als antwoord ‘geen mening’, ‘gedeeltelijk mee oneens’, ‘helemaal mee oneens’ op de vraag of ze zich aangesproken voelen door de preek. Dit roept op tot bezinning en vraagt verdere doordenking.
- De preek wordt daarentegen door een overgroot deel van de jongeren wel begrepen. Er wordt door 72% van de jongeren ‘altijd’ of ‘meestal’ aangegeven. Een licht stijgende trend t.o.v. 2000 waar toen het percentage op 60% lag. Dit kan voortkomen uit een andere manier van preken en het gebruik van hulpmiddelen. In deel 2 van de enquête kunnen we zien dat 27% van de jongeren aangeeft dat de dominee op een andere wijze is gaan preken.⁴³
- Het is opvallend dat van het totaal van alle jongeren 26% aangeeft ‘soms’ te begrijpen wat hij of zij zingt. Een aantal om over na te denken. Het overgrote deel van de jongeren geeft aan ‘meestal’ of ‘altijd’ te begrijpen wat ze zingt. In 2000 was dit 66% van de jongeren tegenover 74% van de jongeren nu. We zien hier een hoger percentage wat verklaard kan worden doordat er meer ruimte is voor nieuwere en andere liedbundels dan voorheen waardoor jongeren meer begrijpen wat zij zingen.
- We zien enerzijds meer ruimte voor andere instrumenten in de eredienst en anderzijds een grotere ontevredenheid over de begeleiding.
- We concluderen dat jongeren veel bewuster weten wat de zegen is, toch is er nog 28% die dit niet weet. De HGJB zou kunnen werken aan toerusting en kennisoverdracht rondom de kerkdienst. (Catechese)
- Totaal geeft 81% van de jongeren aan de kerkdienst ‘goed’ of ‘uitstekend’ te vinden. Dit getal mogen we iets naar beneden afronden omdat verschillende jongeren, die ‘goed’ hebben aangegeven, bij vraag 43 aangeven toch wel veranderingen voor te staan. Vooral op het gebied van muziek en zang. Toch blijft het percentage ‘tevreden’ jongeren hoog. Hoe dit komt is vanuit dit onderzoek niet te verklaren.

7.16 Samenvatting deel 1

In deel 1 van de enquête zien we een duidelijke positievere tendens t.o.v. 10 jaar geleden. Jongeren voelen zich thuis in de onderdelen van de eredienst (88%) en jongeren vinden de kerkdienst zinvol. (81%) De jongeren, uit het onderzoek, zijn trouw in hun kerkbezoek en

⁴³ Zie pagina 56.

gaan elke zondag naar de kerk. (98%) Zij kiezen bewust voor hun kerkgang en gaan niet omdat het moet of omdat het een gewoonte is. Zij zijn betrokken op het gebed. (84%) De jongeren begrijpen de preek over het algemeen wel. (72%) Toch geeft 28% hier ‘anders’ aan. Zij begrijpen tevens wat zij zingen. (72%) Zij zingen bewuster en vaker mee maar er is wel een grotere ontevredenheid ontstaan omtrent de begeleiding tijdens het zingen. Zij weten beter wat de zegen, aan het einde van de dienst, inhoudt. De jongeren zijn in dit onderzoek tevreden over hun gemeente. (81%) We zien hier een toename van 17% t.o.v. 2000.

7.17 Antwoord op vraagstelling 1

Hoe worden de onderdelen van de zondagse kerkdiensten in Gereformeerde Bond- , Evangelisch Werkverband- , en de Confessionele -gemeenten binnen de PKN door jongeren van 16 tot 25 jaar oud gewaardeerd, ten opzichte van een eerder gehouden onderzoek door dhr. W. Schonewille?

Globaal worden de onderdelen van de zondagse kerkdiensten, in de onderzochte stromingen, door de jongeren, positiever gewaardeerd dan 10 jaar geleden. Ik wil deze tendens d.m.v. vier punten verklaren.

Deze tendens is, in de eerste plaats, verklaarbaar vanuit de verschillende veranderingen die binnen de kerkdiensten hebben plaatsgevonden. Hierbij valt te denken aan het gebruik van Bijbelvertaling, liedbundel en hulpmiddelen tijdens de prediking. De veranderingen zijn aangeslagen. In de tweede plaats kunnen we stellen dat we, in dit onderzoek, te maken hebben met jongeren die, over het algemeen, trouw elke week naar de kerk gaan en er zelf voor kiezen. Zij zijn dus meer betrokken. In de derde plaats zijn de jongeren, in dit onderzoek, over het algemeen hoger opgeleid of volgen een hogere opleiding dan 10 jaar geleden. Daarnaast zou het in de vierde plaats zo kunnen zijn dat de ‘ontevreden’ jongere de kerk reeds verlaten heeft en derhalve ontbreekt aan de onderzoekspopulatie. Dit laatste is uiteraard niet met zekerheid vast te stellen.

Vanuit dit eerste deel van het onderzoek herken ik niet dat jongeren ontevreden zouden zijn en niets of niet veel van de kerkdienst zouden snappen. In kerkelijk Nederland horen we dit vaak, maar dit onderzoek ondersteunt deze uitspraak niet. Wel dienen we rekening te houden met de hiervoor beschreven percentages jongeren die de onderdelen ‘negatief’ waarderen. Dit vraagt verdere bezinning.

De jongeren, uit de onderzochte stromingen, kiezen bewuster voor de kerk en het geloof, en waarderen de onderdelen van de kerkdienst, binnen de genoemde stromingen, in algemeenheid, positiever in vergelijking met het onderzoek van dhr. W. Schonewille.

8.0 ANALYSE ENQUETE DEEL 2

8.1 Inleidend

In deel 2 van de enquête spreken de jongeren zich uit over de veranderingen die plaatsvinden in de onderdelen van de eredienst. Met deze vragenlijst zal ik een antwoord proberen te vinden op de vraagstelling: Hoe waarderen jongeren van 16 tot 25 jaar de veranderingen in de verschillende onderdelen van de zondagse kerkdienst? De vragen 43 tot en met 68 handelen over deze probleemstelling. In de hierna volgende verslaglegging volg ik de vragenlijst zoals de jongeren deze digitaal hebben ingevuld.⁴⁴ Ik zal uiteindelijk enkele conclusies trekken naar aanleiding van het tweede deel van dit onderzoek om ten slotte een bondig antwoord op de 2^e vraagstelling te formuleren.

⁴⁴ Voor de vragenlijst verwijs ik u naar bijlage 6 achter dit document.

8.2 Algemene waardering van de verandering(en)

Vraag 43 t/m 44 gaat in op de algemene waardering door jongeren van allerlei veranderingen. Veranderingen die in de orde van dienst zijn doorgevoerd. Op inhoudelijk vlak en/of op het gebied van vormgeving. Wat we met veranderingen bedoelen en wat ze precies in kunnen houden hebben we reeds eerder kunnen lezen.⁴⁵

In vraag 43 wordt de vraag gesteld of er in één van de onderdelen van de kerkdienst veranderingen hebben plaats gevonden. Een ruime 63% van alle jongeren geeft ‘ja’ aan. Op de vraag welke veranderingen dit zijn heb ik meerdere antwoorden gekregen. Enkele geef ik hieronder weer:

- *De collecte is verschoven naar het voorspel van het slotlied.*
- *Er is een lijst opgesteld welke psalmen en gezangen er goed genoeg zijn om gezongen te worden.*
- *Lezen van een andere Bijbelvertaling.*
- *Er worden ook avonddiensten gehouden waarin een gesprek met bijvoorbeeld een filosoof/schrijfster wordt gehouden voorin de kerk.*
- *Verandering m.b.t. het zingen. Het is meer passend bij de verscheidenheid van de gemeente. (jong en oud)*

Opvallend is dat veel jongeren veranderingen weergeven die te maken hebben met het zingen. In vraag 44 vroegen we hoe de jongeren deze veranderingen waarden. Totaal waardeert 48% van de jongeren de veranderingen positief. Negatief is een 9% van de jongeren die aan hebben gegeven een verandering te hebben meegemaakt. Een kleine 6% heeft geen mening. We zien hier een totaal van 64% uit vraag 43 terug. Opvallend is dat toch nog ruim 15% de verandering als negatief ziet of geen mening heeft. Ik heb dit in onderstaande diagram en tabel inzichtelijk gemaakt.

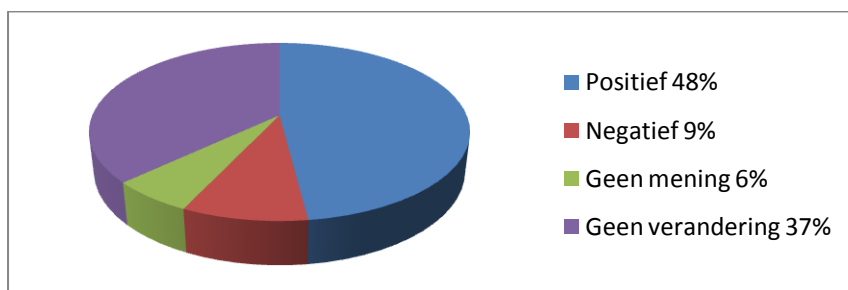

Fig. 2.1: Waardering van veranderingen in de eredienst door jongeren in %. ⁴⁶

⁴⁵ Zie hiervoor pag. 23-24.

⁴⁶ Let op: Bij geen verandering zien we de 37% terug die aan heeft gegeven geen verandering te hebben meegemaakt. Door afrondingsverschillen zit hier een procent verschil tussen in vergelijking met vraag 43.

Ik vind deze veranderingen in het algemeen...	Abs.	%
Positief	31	48%
Negatief	6	9%
Geen mening	4	6%
Geen antwoord	23	37%

Fig. 2.2: Waardering van de veranderingen in algemene zin, zowel absoluut als ook in %.

Uit bovenstaande figuren kunnen we de volgende conclusie trekken. Van alle jongeren heeft 37% geen verandering meegemaakt en onthoudt zich van een antwoord. De jongeren die dit wel meegemaakt hebben zijn overwegend positief. Namelijk 31 van de 41 die een verandering hebben meegemaakt.

8.3 Verandering in het gebruik van een Bijbelvertaling

In vraag 45 en 46 gaat de enquête in op het gebruik van Bijbelvertaling. Opvallend is dat 53% aangeeft dat er een andere Bijbelvertaling in de kerkdienst gebruikt wordt. Dit is te verklaren vanuit de publicatie van twee nieuwe Bijbelvertalingen in het afgelopen decennium. De NBV en de HSV.⁴⁷ Dit komt overeen met fig. 1.13 op pagina 39. Hier geeft 50% van alle jongeren aan dat er uit de NBV of de HSV gelezen wordt. Deze twee vragen ‘matchen’ met elkaar. Wanneer we kijken naar de waardering van jongeren dan zien we dat 58% de situatie rond Bijbelgebruik als ‘positief’ waardeert. Ruim 14% waardeert het ‘negatief’ en bijna 25% heeft bij deze vraag ‘geen mening’ en ruim 4% geeft een ‘andere optie’ aan. Deze cijfers geven ons alleen een beeld hoe de jongeren de huidige situatie waarderen. We kunnen met deze cijfers niet inzichtelijk maken of de jongeren een verandering als positief waarderen. Het kan namelijk ook zo zijn dat de jongeren geen verandering hebben meegemaakt en dit als positief waarderen. Zie onderstaande figuur voor de verdeling.

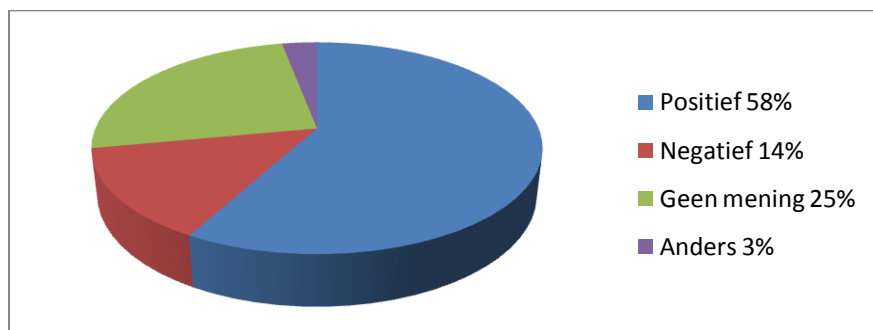

Fig. 2.3: Waardering van het gebruik van een Bijbelvertaling in % bij al dan niet een verandering in %.

⁴⁷ Nieuwe Bijbelvertaling is in 2005 uitgekomen. De Herziene Statenvertaling is nog niet compleet en zal in december 2010 uitkomen. Een deelluitgave is reeds beschikbaar.

In onderstaande tabel kunnen we zien hoe deze cijfers er absoluut en procentueel uitzien.

	Abs.	%
Positief	37	58%
Negatief	9	14%
Geen mening	16	25%
Anders	2	3%

Fig. 2.4: Waardering van het gebruik van een Bijbelvertaling in de kerkdienst absoluut en in %.

Uit bovenstaande tabel kunnen we zien dat een behoorlijk aantal jongeren het huidige gebruik van de Bijbelvertaling als ‘negatief’, ‘geen mening’ of ‘anders’ ziet. Dit is namelijk 42%. De meeste jongeren die ‘geen mening’ hebben gegeven hebben geen verandering meegemaakt in het gebruik van een Bijbelvertaling.

In vraag 46 vragen we uit welke Bijbelvertaling de jongeren voor de verandering lazen. De meeste jongeren, 39%, geven aan dat dit de Statenvertaling was. De NBG’51 staat met 8% op de tweede plaats. De Statenvertaling heeft voornamelijk moeten inleveren op de HSV en daarnaast ook op de NBV.

Dat de jongeren dit zo positief waarderen (fig. 2.4) zou veroorzaakt kunnen worden doordat de vertaling meer begrijpelijk is geworden voor de jongeren. We zagen reeds dat 12% meer jongeren de schriftlezing begrijpen t.o.v. het onderzoek van 10 jaar geleden.⁴⁸

8.4 Veranderingen tijdens het zingen en de begeleiding van het zingen

In vraag 47 t/m 50 gaan we in op de waardering van het zingen en de begeleiding van het zingen in de gemeentesamenkomst. De eerste vraag is of er gebruik wordt gemaakt van een andere psalmberijming en/of een andere liederenbundel. Van alle jongeren geeft 31% aan dat hier inderdaad ruimte voor is gekomen. Dat is bijna 1/3^e van de jongeren. Van deze jongeren (20) geven er 16 aan de verandering als positief te waarderen. Bij de jongeren die geen verandering hebben meegemaakt (44) waardeert een overgrote meerderheid dit als ‘negatief’ of heeft ‘geen mening’. Kortom: Jongeren willen graag een verandering op het gebied van Psalmberijmingen en liederenbundels.

In fig. 1.20 op pagina 43 hebben we reeds gezien welke bundel/liederen er gebruikt worden.

In fig. 2.5 geef ik de waardering van de in gebruik zijnde psalmberijming en/of liederenbundel in %, bij al dan niet een verandering, weer.

⁴⁸ Zie pagina 39.

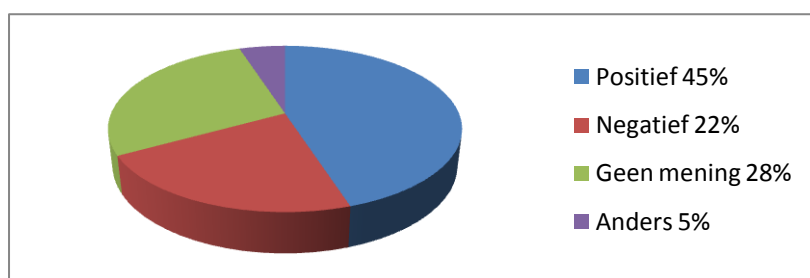

Fig. 2.5: Waardering van de in gebruik zijnde psalmberijming en/of liederenbundel in % bij al dan niet een verandering.

In figuur 2.5 is het opvallend dat een grote groep jongeren, 28%, ‘geen mening’ aangeeft. Dit vind ik een opvallend percentage. Klaarblijkelijk is totaal 55% van de jongeren niet positief over de in gebruik zijnde berijming of liederenbundel. Dit is een hoog percentage. Het overgrote deel van de 28% die ‘geen mening’ aangeeft heeft geen verandering meegemaakt rondom het gebruik van een Psalmberijming en/of liederenbundel. Toch is 22% van de onderzochte jongeren negatief. Dit vind ik ook een behoorlijk hoog percentage en vereist verdere bezinning. Hoe komt het dat zoveel jongeren negatief zijn?

Bij de vraag uit welke liederenbundel er voor de verandering gezongen werd geeft een grote groep, 23%, aan dat dit de Oude Psalmberijming was. Deze berijming heeft, op basis van dit onderzoek, fors in moeten leveren op de nieuwe berijming en andere bundels. Let wel, bij deze vraag konden de jongeren meerdere keuzes aangeven.

Tevens geeft 20% van de jongeren aan dat er gebruik wordt gemaakt van andere instrumenten bij het begeleiden van het zingen. Het overgrote deel, ruim 80%, zegt hierin geen verandering te constateren. In de volgende tabel maak ik de waardering voor deze verandering van begeleiden tijdens het zingen inzichtelijk.

Waardering van de huidige situatie in begeleiding van gemeentezang.	Absoluut	%
Positief	26	41%
Negatief	15	23%
Geen mening	20	31%
Anders	3	5%

Fig. 2.6: Waardering van veranderingen in de begeleiding van de gemeentezang door alle jongeren absoluut en in %.

Opvallend is het grote percentage dat ‘geen mening’ heeft. In de vraagstelling wordt specifiek gevraagd naar de waardering van de situatie nu. Of er nu een verandering heeft plaats

gevonden of niet. Ook hier zien we een groot percentage dat niet positief is over de manier van begeleiden tijdens de kerkdienst. Dit is namelijk 59%. Alle jongeren die ‘geen mening’ hebben aangegeven hebben geen verandering meegemaakt en onthouden zich hierom, naar alle waarschijnlijkheid, van een uitgesproken mening.

We kunnen concluderen dat er een behoorlijk onvrede heerst op het gebied van het zingen en de begeleiding daarvan. (23%) Deze onvrede vereist een verdere bezinning. Vragen die dan naar voren komen zijn: Waar komt deze onvrede vandaan? Hoe moeten we deze plaatsen? We zagen reeds dat jongeren graag een verandering zouden willen op het gebied van het zingen. Dit komt overeen met deel 1 van de enquête.

8.5 Veranderingen op het gebied van de collecte

Vraag 51 en 52 gaan over de collecte. We hebben de jongeren de vraag gesteld: Zijn jullie op een andere wijze gaan collecteren? Van alle jongeren gaf 17% aan van wel en de overige 83% gaf aan van niet. Wat er dan verandert is met het collecteren vroegen we in vraag 52. Een open vraag waarvan ik enkele reacties hieronder weergeef:

- *De collecte is in plaats van voor de preek nu voor het slotlied.*
- *De collectezakken worden op het altaar gelegd.*
- *Collecte bij de uitgang is verplaatst naar een collecte tijdens de dienst.*

In vraag 51a vroegen we naar de waardering van de huidige situatie rondom de collecte.

Waardering van de huidige situatie rondom de collecte	
Positief	45%
Negatief	2%
Geen mening	53%
Anders	0%

Fig. 2.7: Waardering van de verandering(en) rondom de collecte door alle jongeren in %.

Opvallend is dat wederom een groot percentage ‘geen mening’ aangeeft. Wederom kunnen we, op grond van de data, concluderen dat dit voornamelijk een groep is welke geen verandering rondom de collecte heeft meegemaakt en daardoor ‘geen mening’ heeft aangegeven. We kunnen dus, met enige voorzichtigheid, concluderen dat de jongeren over de manieren van collecteren tevreden zijn.

8.6 Veranderingen rondom de prediking

In vraag 53 en 54 bevroegen we de jongeren over veranderingen rondom de prediking. Van alle jongeren zegt 27% dat de dominee anders is gaan preken. De rest, bijna drie kwart, geeft aan dat de dominee niet anders is gaan preken. Wat de dominee dan anders doet tijdens de verkondiging geven een aantal jongeren weer in de open antwoord bij vraag 54. Enkele antwoorden wil ik hierbij weergeven:

- *Directere benadering en gebruik van een beamer.*
- *Er worden nu soms voorwerpen meegenomen als verduidelijking. daarbij geeft de dominee ook altijd linken naar het hedendaagse leven.*
- *De dominee maakt een korte samenvatting van de leerpreken, die hij aan het begin van de dienst uitreikt, zodat je kunt volgen waar hij in de preek is.*
- *Meer gebruik van multimedia.*

In vraag 53a vroegen we naar de waardering van de huidige situatie rondom de prediking, of daar nu een verandering was opgetreden of niet. De verdeling ziet er als volgt uit:

Waardering van de huidige situatie rondom de prediking	
Positief	47%
Negatief	9%
Geen mening	41%
Anders	3%

Fig. 2.8: Waardering van de huidige situatie rondom de prediking, al dan niet door verandering ontstaan, door alle jongeren in %.

Uit bovenstaande figuur kunnen we concluderen dat wederom een groot aantal jongeren ‘geen mening’ heeft aangegeven. Bij verdere analyse van deze groep blijkt dat de meeste jongeren dit aangeven omdat er tijdens de prediking geen veranderingen zijn opgetreden. We kunnen concluderen dat de meeste jongeren de huidige situatie van de prediking over het algemeen positief waarderen en zo de prediking als positief ervaren.

Toch zien we in de losse opmerkingen ook jongeren die zich zorgen maken om de diepgang en heiligheid van God. De lengte van de preek is ook meerdere keren een reden voor een losse opmerking van de jongere.

8.7 Veranderingen op het gebied van bidden

In vraag 55 en 56 bevroegen we de jongeren of er veranderingen zijn op het gebied van bidden. Een zeer klein percentage geeft aan van wel. Namelijk 5%. De rest geeft aan van niet. De jongeren konden aangeven wat er dan verandert is. Enkele citaten uit de vragenlijsten zijn:

- *Er worden nu soms diensten van voorbede en dankzegging georganiseerd, waarbij tijdens het grote gebed langer en in stilte voor allerlei mensen gebeden wordt.*
- *De info over de mensen waar voorbede voor wordt gedaan wordt vooraf op een stencil uitgereikt.*
- *De predikant gebruikt ander taalgebruik.*

Toch is het opvallend dat een groot percentage de verandering (of juist geen verandering) positief waardeert. Wederom zien we bij ‘geen mening’ een hoge score hetgeen wijst op de groep waar geen verandering op het gebied van bidden heeft plaatsgevonden.

Waardering van huidige situatie op het gebied van bidden.	
Positief	42%
Negatief	14%
Geen mening	38%
Anders	6%

Fig. 2.9: Waardering van de huidige manier van bidden, met of zonder een verandering, door alle jongeren in %.

Uit bovenstaande tabel concluderen we dat toch nog een behoorlijk aantal jongeren ‘negatief’ of ‘anders’ aangeven. In fig. 2.9 zien we dat dit 20% is. We lezen in de vrije tekst voornamelijk enkele opmerkingen van jongeren die in het gebed een moment van stilte zouden willen om zelf ook te bidden voor mensen.

Concluderend kunnen we zeggen dat één op de vijf jongere niet positief is over het gebed. Dat is nog een behoorlijk hoog percentage. Hier zullen we in een verdere bezinning op in moeten gaan. Een vraag die op dit moment bij mij leeft is: Wat is de reden dat zoveel jongeren het gebed niet positief waarderen?

8.8 Veranderingen tijdens de avondmaalsdienst

Vraag 57 en 58 gaan in op de avondmaalsdienst. Zijn hier veranderingen in opgetreden?

Van alle jongeren zegt 16% van wel. De veranderingen die opgetreden zijn omschrijven zij als volgt:

- *In plaats van één beker drinkt nu iedereen uit een eigen bekertje.*
- *We houden het avondmaal met iedereen tegelijk in plaats van steeds nieuwe tafels.*
- *Grotere tafels, waardoor er meer mensen te gelijk aan kunnen gaan.*
- *We gebruiken het nieuw formulier. (groene boekje)*
- *Je mag zonder hoed aan het avondmaal.*

De waardering die zij omtrent de huidige situatie geven, met of zonder verandering, is voor het grootste gedeelte positief. Van alle jongeren zegt 52% dat zij de huidige situatie als positief waarderen. Een ruime 39% heeft ‘geen mening’. Dit zijn degene die geen verandering in de avondmaalsdienst hebben meegemaakt en geen waardering voor een verandering hebben uitgesproken. In tabelvorm ziet het er als volgt uit:

Waardering van huidige situatie in de avondmaalsdienst	
Positief	52%
Negatief	8%
Geen mening	39%
Anders	1%

Fig. 2.10: Waardering van de huidige situatie in de avondmaalsdienst, al dan niet door verandering ontstaan, door alle jongeren in %.

Uit bovenstaande tabel kunnen we concluderen dat een ruime meerderheid tevreden is met de manier van avondmaal vieren. 8% is negatief. Helaas hebben degene die negatief hebben aangegeven niet weergegeven wat zij dan als negatief ervaren.

8.9 Veranderingen tijdens de doopdienst

Na de avondmaalsdienst ligt het voor de hand dat we ook navraag doen naar veranderingen in diensten waar het andere sacrament bediend wordt, namelijk de doop. We hebben de jongeren in vraag 59 en 60 hierover benaderd.

Van alle jongeren zegt 13% dat er dingen veranderd zijn in de doopdienst. De overige 87% geeft aan dat er geen veranderingen hebben plaatsgevonden in de doopdienst. Hieronder treft

u de tabel aan waarin jongeren hun waardering uitspreken over de huidige situatie van de doopdienst in de gemeente. Al dan niet ontstaan door een recente verandering.

Waardering van huidige situatie in de doopdienst	
Positief	55%
Negatief	8%
Geen mening	37%
Anders	0%

Fig. 2.11: Waardering van de huidige situatie in de doopdienst, al dan niet door verandering ontstaan, door alle jongeren in %.

We zien wederom een groot percentage dat ‘geen mening’ heeft. Dit zijn de jongeren die geen veranderingen hebben meegemaakt in de doopdienst en daarom geen waardering hebben uitgesproken. Een klein percentage is ‘negatief’ over de veranderingen. Helaas geven zij niet aan wat zij dan als negatief ervaren.

Een aantal jongeren die ‘positief’ hadden aangegeven hebben de moeite genomen om aan te geven wat voor veranderingen er doorgevoerd zijn. De algemene strekking is dat er kinderen naar voren mogen komen om de doophandeling beter te zien of voor een ‘praatje’ van de dominee speciaal voor de kinderen.

8.10 Veranderingen gericht op de jeugd.

In vraag 61 t/m 64 gaan we in op veranderingen die speciaal op de jeugd gericht zijn. Veel jongeren, namelijk 61%, geven aan dat er veranderingen zijn geweest voor de jeugd. Over welke veranderingen spreken we in dit verband? Vele jongeren hebben de moeite genomen om een antwoord te formuleren op deze vraag. Hieronder treft u een aantal citaten van jongeren aan:

- *De dominee vertelt een kort verhaaltje aan de kinderen voordat ze naar de zondagschool gaan. De dominee legt eenvoudig uit waar de preek over zal gaan.*
- *Jeugddiensten, themadiensten, praiseavonden etc. Jeugdzondag, er is meer inspraak en overleg bij preekinvulling.*
- *Door onze nieuwe fantastische jongerenwerker is er een gezamenlijke spetterende opening van het winterwerk.*
- *Er is meer ruimte voor een kinderlied, meer opwekkingsliederen of andersoortige liederen passend bij deze tijd.*

Hoe de jongeren dit algemeen waarden kunnen we uit de onderstaande diagram afleiden.

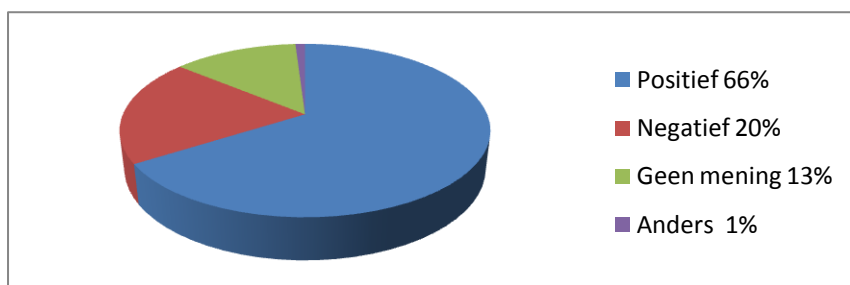

Fig. 2.12: Waardering door jongeren van de verandering(en) speciaal gericht op de jongeren in %.

Het grootste aandeel is positief. Wanneer ik de positieve jongeren verder analyseer blijkt dat dit voornamelijk de jongeren zijn die veranderingen, die gericht zijn op de jeugd, hebben meegemaakt. Toch is er nog een behoorlijk percentage dat ‘negatief’ is. De meesten die negatief zijn hebben juist geen verandering meegemaakt. Zij staan dus een verandering voor. Concluderend kunnen we zeggen dat de jongeren die negatief zijn graag een verandering zouden willen. Tot nog toe hebben zij dit niet meegemaakt. Degene die bij deze vraag positief zijn hebben wel een verandering meegemaakt. Jongeren zien dus graag veranderingen speciaal voor hen.

Ruim 78% van de onderzochte jongeren geeft aan dat er speciale themadiensten voor jongeren zijn of speciale jongerendiensten. Dit is een bijzonder hoog percentage. Toch geeft de rest van de jongeren aan dat dit niet het geval is. Dit is 22%.

Van alle jongeren geeft 64% een positief oordeel. Toch valt het mij op dat er nog een behoorlijk percentage negatief is. Dit is 19%.

In fig. 2.13 zien we een algemeen waardeoordeel door jongeren over thema/jongerendiensten.

Waardering van speciale jongerendiensten en/of themadiensten gericht op de jeugd.	
Positief	64%
Negatief	19%
Geen mening	11%
Anders	6%

Fig. 2.13: Waardering van de op jongeren gericht thema en/of jongerendiensten door alle jongeren in %.

Na verdere analyse van degene die ‘negatief’ hebben aangegeven blijkt dat zij geen themadiensten/jongerendiensten hebben. Degene die ‘positief’ hebben aangegeven hebben wel speciale diensten gericht op de jeugd. Van alle jongeren geeft 11% ‘geen mening’.

Wanneer ik deze data verder analyseer kom ik niet tot een eenduidige strekking. Er zijn zowel jongeren die wel als ook jongeren die geen speciale jongeren/themadienst hebben en ‘geen mening’ hebben aangegeven.

Ook heb ik de enquêtes nagekeken en naar opmerkingen gekeken bij degene die ‘anders’ hebben ingevuld. De tendens die ik dan kan lezen is dat de jongere meer jeugd of themadiensten zou willen. Deze worden, in algemeenschap, door degene die ‘anders’ hebben ingevuld ook bijzonder gewaardeerd.

Concluderend kunnen we wel stellen dat jongeren de jongere en themadiensten, die voor hen gehouden worden, positief waarderen. Wanneer er gemeenten zijn waar deze diensten nog niet gehouden worden spreken jongeren in mijn onderzoek het verlangen naar deze diensten wel uit.

8.11 De gevolgen van de veranderingen voor het geloof

In de laatste drie vragen van dit onderzoek gaan we in op de gevolgen van de veranderingen voor het geloof van de jongere. Begrijpen jongeren de kerkdienst beter? Wat voor invloed heeft een verandering nu eigenlijk op het geloof?

Bij vraag 65 denkt 44% dat de veranderingen inderdaad hebben geholpen om de kerkdienst beter te begrijpen. De overige 56% denkt van niet.

Toen we de jongeren bevroegen door welke veranderingen zij de dienst beter begrepen gaven zij de volgende antwoorden.

- *Door het meer een dienst te maken voor iedereen. Dus ook voor jongeren. Het zingen van nieuwere liederen maken dat je meer begrijpt van wat je zingt en geeft je het gevoel echt iets voor God te zingen.*
- *Meer doordat ik een persoonlijke relatie heb gekregen met Jezus, daardoor leer ik meer begrijpen en zien en voelen.*
- *Door de Herziene Statenvertaling, het taalgebruik van de dominee en dat hij zich meer wendt naar de jongeren.*
- *Doordat we een nieuwe dominee hebben.*

Op de vraag of door de verandering(en) het geloof bij de jongere toe was genomen of af was genomen kwam het volgende beeld naar voren:

Is het geloof en de beleving van het geloof anders geworden n.a.v. veranderingen in de kerkdienst?	
Toegenomen	33%
Hetzelfde gebleven	63%
Afgenomen	4%
Geen antwoord	0%

Fig. 2.14: Ontwikkeling van het geloof en van de geloofsbeleving van de jongeren in alle stromingen n.a.v. veranderingen in %.

Het is opvallend in fig. 2.14 dat een groot percentage jongeren hun geloof of geloofsbeleving als ‘hetzelfde gebleven’ ziet. Toch geeft 48% een positief antwoord op de veranderingen in haar algemeenheid.⁴⁹ De vraag die bij mij opkomt is: Waarom zouden jongeren de veranderingen positief waarderen en geen toegenomen geloof of geloofsbeleving hebben? Of onderkennen jongeren een ontwikkeling van het geloof en de geloofsbeleving niet? Hier zouden we in een verdere bezinning een spade dieper kunnen steken.

Op de vraag door welke veranderingen het komt dat de jongere zijn/haar geloof verbeterd is kregen we de volgende antwoorden:

- *Praktischer preken van dominee waardoor ik het beter begrijp.*
- *Jongeren diensten spreken mij meer aan en leren mij meer over het geloof.*
- *Ik heb meer oog gekregen voor hoeveel moeite de mensen doen voor ons! En ineens zie ik wat voor topperdominee we hebben! haha...*
- *Muziek, ik beleef veel in de muziek.*

Opvallend in bovenstaande citaten is dat de jongeren ook naar zichzelf kijken. In de open antwoorden gaat het om een persoonlijk geloof. De jongere begrijpt meer, leert meer over het geloof, en beleeft meer in muziek en zingen.

Totaal zegt 22% van alle jongeren dat zijn of haar geloof of geloofsbeleving toegenomen of verbeterd zou zijn als er veranderingen in de kerkdienst waren geweest. Bijna 28% zegt van niet en 17% heeft geen mening. In tabelvorm ziet het er als volgt uit:

⁴⁹ Zie fig. 2.1 op pag. 51.

Zou je geloof zijn toegenomen als er veranderingen hadden plaatsgevonden?	Abs.	%
Ja	14	22%
Nee	18	28%
Geen mening	11	17%
Geen antwoord	21	33%

Fig. 2.15: Tabel bij de vraag: Zou je geloof zijn toegenomen als er veranderingen hadden plaatsgevonden? In absolute aantallen en %.

Concluderend kunnen we zeggen dat 22% van de jongeren aangeeft dat, als er veranderingen plaats hadden gevonden, zij dit aan hun geloofsbeleving in positieve zin zouden merken. Dit zet wel tot nadenken. Dit is namelijk niet zo'n heel hoog percentage wat we misschien in kerkelijk Nederland wel zouden verwachten.

De laatste vraag, vraag 68, stelt de vraag welke veranderingen er voor hebben gezorgd dat jongeren bewuster een keuze maken in het dagelijkse leven. Ruim 58% van de jongeren heeft hier een antwoord gegeven. Enkele antwoorden wil ik hier weergeven:

- *Het meer eigentijds maken van de dienst door de gekozen voorbeelden in de preek en door de verwijzingen naar niet alleen de bijbel maar ook naar andere boeken.*
- *Als je meer van de preek mee hebt gekregen (wat vaak zo is als deze niet zo lang duurt), dan neem ik daarvan meer de week in. En als ik een lied heb gezongen, neem ik de tekst hiervan mee de week in, terwijl ik dat met een psalm niet heb.*
- *Meer toepassing. Maar niet teveel gericht zijn op de mens, maar op God en Zijn Zoon en de Heilige Geest want dat is je geloof en zodra je die als middelpunt in je geloof hebt, en dus je dagelijks leven, dan pas kun je een christen zijn en dan zal dat op God gericht zijn.*
- *Er hoeven van mij geen veranderingen te komen. De kerkdienst spreekt mij aan en ik vind het erg fijn om naar de kerk te gaan.*
- *Niet veranderingen binnen de kerkdienst, meer veranderingen binnen mijzelf.*
- *Ik vind het goed dat de kerk al iets meer op jeugd gericht is, maar dit is nog lang niet genoeg. Het draagt niet echt bij aan bewustere keuzes, hoewel mijn keuzes vaak wel op het geloof gebaseerd zijn.*

In bovenstaande citaten blijkt dat er veel antwoorden ingaan op de manier van prediking, het eigentijds maken van de prediking. Tevens geven enkele jongeren aan dat het uiteindelijk draait om veranderingen in het hart en leven van de jongeren. Mooi... Dit laatste staat voor een aantal jongeren centraal.

8.12 Conclusie n.a.v. de analyse van deel 2 van de enquête

Naar aanleiding van dit tweede deel van de enquête vallen er een aantal zaken op. Ik geef deze zaken puntsgewijs hieronder weer en leg een aantal open vragen neer n.a.v. mijn bevindingen:

- Jongeren zijn voor een groot deel positief in hun waardering van de veranderingen in de kerkdienst. (48% van alle jongeren)
- De meeste jongeren ervaren het huidige Bijbelgebruik als positief. (58%) Wel geeft een behoorlijk percentage negatief aan. (19%)
- De Statenvertaling heeft moeten inleveren op de NBV en de HSV. Van alle jongeren las 39%, voor de verandering, uit de Statenvertaling.
- Meer jongeren begrijpen de schriftlezing. (+ 12% in vergelijking met 10 jaar geleden)
- Ruim de helft van alle jongeren (55%) is niet positief over de in gebruik zijnde psalmberijming en/of liederenbundel. Dit is een percentage waar verdere bezinning zeker nodig is.
- De Oude Psalmberijming heeft fors in moeten leveren. Van alle jongeren gaf 23% aan dat dit de berijming was die voor de verandering gebruikt werd.
- We kunnen concluderen dat er een behoorlijk onvrede heerst op het gebied van het zingen en de begeleiding daarvan. Deze onvrede vereist een verdere bezinning. Vragen die dan naar voren komen zijn: Waar komt deze onvrede vandaan? Hoe moeten we deze plaatsen? (23% is negatief en 31% heeft ‘geen mening’ gegeven.)
- De collecte laat geen vreemde cijfers zien. Wel is het percentage ‘geen mening’ wederom hoog.
- Van alle jongeren geeft 27% aan dat de dominee anders is gaan preken. Wanneer we kijken naar de waardering van de huidige situatie rondom prediking dan is 47% positief. Wel geeft een groot percentage ‘geen mening’ wat wijst op hen die geen verandering hebben meegemaakt. Over het algemeen zijn jongeren positief over de preek.
- Rondom het bidden is er weinig veranderd. Concluderend kunnen we zeggen dat één op de vijf jongere niet positief is over het gebed. Dat is nog een behoorlijk percentage. Hier zullen we in een verdere bezinning op in moeten gaan. Een vraag die op dit moment bij mij leeft is: Wat is de reden dat zoveel jongeren het gebed niet positief waarderen? Enkele jongeren gaven aan behoefte te hebben aan een stil moment tijdens het gebed om zelf ook gebeden bij God te brengen.

- Een ruime meerderheid is tevreden met de manier van avondmaal viere. Van alle jongeren geeft 8% ‘negatief’. Helaas hebben degene die negatief hebben aangegeven niets weergegeven wat zij dan als negatief ervaren. Er zijn in de onderzochte stromingen ook weinig veranderingen in de avondmaalsdienst doorgevoerd. (16%)
- In de doopdienst is in de onderzochte stromingen weinig veranderd. (13%) De jongeren geven aan dat de veranderingen voornamelijk zitten in het naar voren roepen van kinderen om de doophandeling goed te zien en voor een ‘praatje’ voor de kinderen van de dominee. De jongeren waarderen dit in algemeenheid positief.
- 61% van de jongeren heeft speciaal op de jongeren gerichte veranderingen meegemaakt. Dit wordt door 20% als negatief ervaren. Dit is een opvallend percentage die nog behoorlijk hoog is. Dit zit voornamelijk in het feit dat deze jongeren geen veranderingen, die gericht zijn op de jeugd, hebben meegemaakt. Concluderend kunnen we wel stellen dat jongeren de veranderingen die voor hen gedaan worden in algemeenheid positief waarderen. Ook de speciale jongeren/themadiensten worden positief gewaardeerd.
- Voor 1 op de 3 jongeren zijn de verandering in de kerkdienst van positieve waarde voor het geloof. Van alle jongeren geeft 33% aan dat zijn/haar geloof of geloofsbeleving is toegenomen door de veranderingen. Voor 63% is het ‘geloofsniveau’ gelijk gebleven. De vraag die bij mij opkomt is: Waarom zouden jongeren de veranderingen positief waarderen en voor een groot deel geen toegenomen geloof of geloofsbeleving hebben?
- Opvallend in verschillende citaten is dat de jongeren ook naar zichzelf kijken. In de laatste vraag gaat het om het persoonlijke geloof. De jongere begrijpt meer, leert meer over het geloof, beleeft veel in muziek. Met dit gegeven kunnen we verder in onze bezinning rondom liturgie.
- Concluderend kunnen we zeggen dat 22% van de jongeren aangeeft dat als er veranderingen plaats hadden gevonden zij dit aan hun geloofsbeleving in positieve zin zouden merken.
- In verschillende citaten van de jongeren blijkt dat er veel antwoorden ingaan op de manier van prediking, het eigentijds maken van de prediking. Tevens geven enkele jongeren aan dat het uiteindelijk draait om veranderingen in het hart en leven.

8.13 Samenvatting deel 2

In deel 2 van de enquête blijkt dat 64% van de jongeren te maken heeft gehad met verandering(en) in de dienst. Zij waarderen, in algemeenheid, deze veranderingen als positief. De meeste veranderingen hebben plaatsgevonden op het gebied van Bijbelgebruik, zingen en de begeleiding daarvan en de prediking. Rondom de begeleiding van het zingen is ook een behoorlijke onvrede. (23%) Ook zien we een onvrede rondom de prediking van 9% en rondom de huidige wijze van bidden. (14%) Hier zullen we verder op in moeten gaan.

Wel is het opvallend dat de veranderingen voor de meeste jongeren geen betekenis hebben voor het geloof of de geloofsbeleving. (64%) Een behoorlijke groep jongeren (22%) geeft aan dat als er veranderingen plaats zouden vinden in hun gemeente dit merkbaar zou zijn voor hun geloof en hun geloofsbeleving.

Ook in dit deel van de enquête blijkt dat jongeren over het algemeen positief gestemd zijn over de veranderingen. Dat een groot gedeelte van de jongeren ontevreden zou zijn over de onderdelen van de kerkdienst zie ik niet terug in dit deel van het onderzoek. Wel zullen wij, als HGJB, ons verder moeten bezinnen op de jongeren die ‘negatieve’ waardering geven bij de verschillende onderdelen.

8.14 Antwoord op de 2^e vraagstelling

Hoe waarderen jongeren van 16 tot 25 jaar de veranderingen in de verschillende onderdelen van de zondagse kerkdienst?

Van alle jongeren heeft 64% veranderingen meegemaakt. We kunnen concluderen dat de jongeren, in de onderzochte stromingen, de veranderingen in de onderdelen van de eredienst over het algemeen positief waarderen. Wel zien we in het onderzoek dat dit niet per definitie een positieve ontwikkeling betekent voor hun geloof of geloofsbeleving. Tevens zien we een steeds terugkerend hoog percentage dat ‘geen mening’ heeft.

Opvallend is ook de ‘onvrede’ die er onder jongeren is met betrekking tot de gemeentezang en haar begeleiding. Jongeren willen graag een verandering op het gebied van Psalmberijmingen en liederenbundels en de begeleiding tijdens het zingen.

In algemeenheid waarderen jongeren van de hierboven genoemde doelgroep de verandering(en) in de kerkdienst(en) positief. Wel hebben we gezien dat deze veranderingen niet per definitie een positief effect hebben op het geloof of de geloofsbeleving van de jongere.

DEEL C
BEZINNINGSDOCUMENT

9.0 BEZINNING RONDOM JONGEREN EN LITURGIE

9.1 Inleidend

In deze paragraaf wil ik tot een zogenaamd bezinningsdocument komen. De HGJB heeft mij gevraagd om een vergelijkingsonderzoek te implementeren, hetwelk in voorgaande voldaan is. Maar ik zou, mijns inziens, mijn eigen onderzoek te kort doen door niet een voorzet te geven tot een verdere bezinning.

In het proces van literatuurstudie en vooronderzoek zijn heel wat facetten van de gemeentelijke samenkomst de revue gepasseerd.⁵⁰ Ik wil in deze paragraaf een spade dieper steken door een voorzet te geven om tot een bezinning rondom liturgie en jongeren te komen. Ik zal enkele gedachten, vragen en stellingen weergeven waarover gesproken zou kunnen worden tijdens een proces van bezinning, zonder te pretenderen hiermee een volledige bezinning weer te geven. Dit kan mijns inziens niet door een individu, maar zal samen, als ‘bond’, en daarbuiten, een proces tussen verschillende partijen moeten zijn/worden.⁵¹ Een aanbeveling mijnerzijds is om de Gereformeerde Bond in deze bezinning te betrekken daar een ruime meerderheid van de respondenten binnen de Gereformeerde Bond participeert.

⁵⁰ Zie hiervoor bijlage 1 t/m 3.

⁵¹ Deze bezinning komt, tot mijn vreugde, onder andere tot stand door de regionale bezinningsavonden waarin de huidige jongerencultuur in relatie tot de eredienst wordt geanalyseerd. (Zie: *Generator 4, vakblad met HGJB support; voor iedereen die in de gemeente met of voor jongeren werkt*. Voorjaar 2010. Pag. 11)

9.2 Bezinning n.a.v. de literatuurstudie en data

- In de beschrijving van de jongerencultuur kwamen we het volgende citaat tegen:

‘De jongste generatie leeft intens, gefascineerd door uiterlijk, kicks en netwerken; opgevoed in vrijheid en voorspoed. Toch worstelt een deel van de jongeren met problemen die een leger hulpverleners maar niet onder controle krijgt. Sinds de omarming van het forever young-ideaal rust er een taboe op opvoeden met autoriteit en worden deugden als zelfbeheersing, geduld en onbaatzuchtigheid gebrekkig overgedragen. Jongeren zijn nog niet volwassen en hun ouders gedragen zich soms onvolwassen. De schadelijke gevolgen van deze collectieve onvolwassenheid zien we om ons heen: obesitas, alcoholmisbruik, oplopende schulden en publieke agressie.’⁵²

In hoeverre zouden wij, als HGJB, op dit enigszins gechargeerde citaat, in kunnen haken wanneer we de onderdelen van de eredienst in ogenschouw nemen?

- Stelling: De HGJB moet zich in eerste instantie richten op ouder(s)/verzorger(s) van de jongeren alvorens zich op de jongeren zelf te richten. Denk hierbij aan het volgende citaat:

‘...Young people generally reflect their parents’ patterns of participation in religion, and parents continue to play an important role in shaping their adolescents’ faith.’⁵³

- In het eerste deel van het onderzoek blijkt dat de jongeren de liturgie in de kerkdienst positiever waarderen dan 10 jaar geleden. Een positieve tendens waar we blij mee mogen zijn. Dit kan mede door bepaalde veranderingen in de eredienst tot stand zijn gekomen. Hoe kunnen wij, als HGJB, een verdere positieve impuls genereren voor de komende 10 jaar en wat zou de reden kunnen zijn dat totaal 81% ‘goed’ of ‘uitstekend’ aangeeft bij de waardering van zijn/haar gemeente?
- Er wordt in kerken heel wat verandert. De ene na de andere verandering wordt doorgevoerd. Hoe zouden we als HGJB een (verdere) handreiking kunnen doen richting de gemeenten omtrent liturgische vragen en kwesties i.v.m. deze

⁵² Lampert, M. en Spangenberg, F. *‘Grenzeloze generatie en de eeuwige jeugd van hun opvoeders.’* Amsterdam. 2009. (Coverttekst)

⁵³ Smith, C. *‘Soul Searching: The Religious and Spiritual Lives of American Teenagers.’* Oxford. 2005. Pag. 68.

veranderingen? Juist nu we weten dat veel veranderingen geen invloed hebben op het geloof of de geloofsbeleving van de jongeren. Met andere woorden: Als je gaat veranderen, welk doel moet het dan dienen? (conclusie deel 2)

- Een opvallend percentage is de 63% van alle jongeren die aangeeft dat zijn/haar geloof hetzelfde is gebleven ondanks allerlei veranderingen. Wat zegt dit ons, als HGJB en wat kunnen we met dit gegeven?
- De jongerendiensten/themadiensten worden in haar algemeenheid positief gewaardeerd. (64%) Een meerderheid van de jongeren. Toch is er een behoorlijk percentage dat niet direct positief heeft aangegeven. Kan de HGJB een bijdrage leveren dat dit percentage lager uit zou kunnen vallen? Een aanbeveling in deze zou kunnen zijn: Ontwikkel meer materiaal voor jongerendiensten/themadiensten.
- Stelling: Elke gemeente zou een ‘liturgiecommissie’ moeten hebben die specifiek nadenkt over de orde van dienst, veranderingen en hulpmiddelen en tevens oog houdt voor de gemeente in haar geheel.
- Stelling: De HGJB zal, al dan niet in samenwerking met bijv. de Gereformeerde Bond, een meer adviserende rol moeten gaan spelen richting de kerkenraden van gemeenten wanneer het draait om zaken als liturgie. Met als doel om de ontmoeting tussen God en Zijn gemeente en de ontmoeting van de gemeenteleden onderling relevant te maken voor het leven van alle dag. Met als doel om elke dag te leven tot Zijn eer.
- Stelling: De HGJB zal in haar geledingen meer ruimte moeten creëren voor verdere studie rondom de thematiek ‘jongeren en eredienst’ en zich moeten bezinnen op het feit hoe deze twee zich tot elkaar verhouden.⁵⁴

⁵⁴ Deze bezinning komt, tot mijn vreugde, onder andere tot stand door de regionale bezinningsavonden waarin de huidige jongerencultuur in relatie tot de eredienst wordt geanalyseerd. (Zie: *Generator 4, vakblad met HGJB support; voor iedereen die in de gemeente met of voor jongeren werkt*. Voorjaar 2010. Pag. 11)

- We hebben het volgende citaat gelezen:

*‘...Dus niet crisisbesef, activisme of modieuze dwang om maar steeds te vernieuwen. Het is ten diepste Christus Die zijn gemeente bouwt. Daarom is het gebed ook een wezenlijke pijler voor de opbouw van de gemeente. Zonder gebed vaart geen gemeente.’*⁵⁵

Wat zegt dit citaat over onze houding tijdens dit proces van bezinning?

- De HGJB zou, samen met de Gereformeerde Bond, meer in moeten steken op kennis. Jongeren hebben meer kennis nodig over de liturgische onderdelen. Waarom doen wij bepaalde dingen in de kerk? Waarom gebruiken we bepaalde symbolen en riten? Wat gaat er inhoudelijk schuil achter deze zaken.
Een aanbeveling mijnerzijds: Beschrijf de liturgische onderdelen in Cruciaal of op de site en leg de gebruiken en (Bijbelse) gedachten erachter uit zodat jongeren de gebruiken met kennis kunnen onderbouwen richting hun (buitenkerkelijke) contacten.⁵⁶

⁵⁵ Zwaag, van der K. ‘Veranderen om trouw blijven aan het oude’. Art. Reformatorisch Dagblad, 22 September 2009.

⁵⁶ Te denken valt aan een serie in cruciaal over de onderdelen van de kerkdienst. Mooi is om jongeren in zo’n serie te betrekken. Ook zou het een idee kunnen zijn om een jongerenpagina aan de Waarheidsvriend toe te voegen waarin zaken als de kerkdienst, de gemeente en de verhouding tussen jongeren en de kerkdienst aan bod zouden kunnen komen.

DEEL D
SLOT EN DANKWOORD

10.0 SLOT EN DANKWOORD

10.1 Afsluitende opmerkingen

In het voorgaande werk hebben we ontdekt dat de jongeren niet per definitie ‘klagen’ over de onderdelen van de kerkdiensten. Nee...het tegendeel is wel gebleken. Uiteraard zijn er onderdelen die ‘minder’ positief gezien worden. Maar al met al had ik een ‘negatievere’ houding van de jongeren verwacht. Ik zei wel eens tegen mijn begeleiders: *‘Wat is ‘ie braaf ingevuld hé?’* Toch ben ik blij met deze uitkomst. De jongeren vragen aandacht voor bijvoorbeeld het zingen. Zij vragen aandacht voor de wijze van prediking. Zij vragen aandacht omdat zij deelgenoten zijn van een doelgerichte maatschappij. Een maatschappij die dynamisch en gecompliceerd, snel en afwisselend is. De kerkdienst lijkt hier een tegenover te zijn. Eeuwenoude tradities en gebruiken voeren hier de boventoon. Hoe kunnen deze twee ‘werelden’ samengaan? Dit is de vraag waar wij, als HGJB en onderzoeker, voor gesteld zijn. Een andere vraag die wij, als HGJB, ons kunnen stellen is: Wat kunnen we leren van de Rooms Katholieke kerk die zo in trek is bij mensen die zelden een kerk bezoeken?

De bezinning omtrent deze materie is een proces wat reeds langere tijd gaande is en wat verdere en diepgaandere bezinning vraagt zo niet vereist. Een bezinning, die mijns inziens, niet stopt. Een bezinning die elke tijd en elke generatie terug blijft komen.

De gemeente, als organisme, leeft en beweegt. Zowel jong en oud leeft en beweegt in dit eeuwenoude huis omdat Hij leeft!

De cruciale vraag is: Hoe gaan wij in onze kerkelijke praktijk om met de traditie van morgen?

10.2 Dankwoord

Nu ik dit dankwoord schrijf passeren, in gedachten, de afgelopen jaren de revue. Jaren waarin mijn studie Theologie aan de CHE/ETF een prominente plaats innam. De druk was, naast gezin, werk in de kerk en een baan in het bedrijfsleven, vaak echt hoog. Toch mocht ik, al met al, zeer voorspoedig studeren. Deze zesjarige (deeltijd)opleiding mocht ik in vijf jaar voltooien. Dit heb ik niet alleen gedaan. Daarom wil ik een aantal mensen bedanken.

In de eerste plaats wil ik mijn dank uitspreken tot dhr. N. Belo. Nico, je begeleidde mij in dit laatste traject van mijn studie met passie. Ik merkte dat het onderwerp je boeide en interesseerde. Enthousiast volgde jij me tijdens dit onderzoek. Bedankt voor de fijne samenwerking.

Tevens wil ik mijn dank uitspreken tot drs. D. van Schepen die als tweede criticus meelas. Dank voor je kritische noten om zo de kwaliteit van dit voorgaande product te optimaliseren.

Ook wil ik mijn dank uitspreken tot dhr. W. Schonewille. Wout, dank je wel voor al je tijdsinvestering in dit onderzoek. Fijn om te zien hoe betrokken je was op dit onderzoek en zo je hart voor jongeren laat gelden. In deze woorden betrek ik ook de HGJB. Bedankt voor de goede en constructieve samenwerking.

In dit dankwoord wil ik niet stil blijven staan bij degene die vanuit de CHE/ETF betrokken waren op mijn opleidingstraject. Vele anderen hebben mij gestimuleerd en gemotiveerd om door te zetten.

In de eerste plaats wil ik mijn lieve vrouw Machteld noemen. Dank voor de vele ‘offers’ die je bracht. Vele avonden en vele zaterdagen moest je me missen. Ere wie ere toekomt, maar zonder jou was deze studie nooit gelukt! Ik ben God dankbaar dat Hij ook jou de kracht en energie heeft gegeven om dit ‘offer’ te brengen. Het was niet altijd leuk maar...meis...het zit erop! Ook Wieke, onze dochter, wil ik hierbij noemen. Meisje, je hebt er geen flauw benul van, maar zo’n makkelijke meid wenst zich menig ouder. Op de ‘papadagen’ kon ik prima studeren als je naast me in de box speelde. Heerlijk...ik kijk er met een glimlach op terug. Dank je wel meisje!

In de tweede plaats wil ik mijn ouders en schoonouders noemen. Dank voor al jullie steun en gebed. En ik weet, samen met Machteld, dat dit gebed niet stopt nu de studie aan de CHE/ETF afgerond is. In mijn verdere studie aan de Universiteit en onze verdere zoektocht weten we ons gesteund door jullie gebeden.

Willem, dank voor de vele ontspannen momenten en je luisterend oor. Een luisterend oor wanneer ik gewoon wat kwijt wilde over de studie en onze zoektocht in dit leven. Vriend, broeder in Christus, dank voor al je bemoediging en steun!

Tot slot wil ik de dank uitspreken naar God, mijn hemelse Vader. Van Hem kreeg ik de kracht en energie om door te gaan. Ik spreek dan ook de wens uit dat deze studie tot Zijn eer en ten dienste van Zijn koninkrijk zal zijn en doe dit met de woorden van psalm 145:2 (OB)

*Ik zal, o Heer, dien ik mijn koning noem,
den luister van Uw majesteit en roem
verbreiden, en Uw wonderlijke daân
met diep ontzag aandachtig gadeslaan.
Elks juichend hart zal Uw geducht vermogen,
de grote kracht van Uwen arm verhogen;
Ik zal mijn stem met aller lofzang paren,
en overal Uw grootheid openbaren.*

Rik Lubbers
Juni 2010

BIBLIOGRAFIE

- Bauer, W. ‘*Wörterbuch zum Neuen Testament*’. 5^e dr. Berlin. 1958.
- Belt, van den, H. ‘*Autopistia, The self-convincing Authority of Scripture in reformed theology*’. (Stellingen behorend bij dit proefschrift.) Leiden. 2006.
- Brienens, T. ‘*Calvijn en de kerkdienst.*’ Heerenveen. 1999.
- Brienens, T. ‘*Oriëntatie in de liturgie*’. (serie: Theologie in reformatisch perspectief) Zoetermeer. 1992.
- Broers, P.D.H. ‘*Woordenboek van het Bijbels Hebreeuws*’. Nieuw Lekkerland. 2007.
- DeSilva, D.A. ‘*Introduction to the New Testament, contexts, methods & ministry formation*’. Leicester. 2004.
- Ferguson, E. ‘*Backgrounds of Early Christianity*’. 2th ed. Grand Rapids. 1993.
- Geluk, C.G. ‘*Traditie als beweging, jongeren en het oorspronkelijk geloof.*’ Kampen. 1996.
- Gereformeerde Bond. (red.) ‘*De gereformeerde Bond in de Protestantse Kerk, doelstellingen & activiteiten.*’ Apeldoorn. 2005.
- Grenz, S. J. ‘*Created for community, connecting Christian belief with Christian living*’. 8th ed. Grand Rapids. 2006.
- Grosheide, F.W. en Itterzon, van G.P. ‘*Christelijke encyclopedie*’ Deel 4. (Jaar-Micropsie) 2^e dr. Kampen. 1959.
- Jones, Ch. And Wainwright, G. and Yarnold, E. and Bradshaw, P. ‘*The study of liturgy*’ Rev. ed. London. 1992.
- JOP, YFC en HGJB red. ‘*Aansprekend geloven*’. (discussienota over kerk en jeugd) november 2004.
- Kittel, G. ‘*Theologisches Wörterbuch zum Neuen Testament*’. Band IV. Stuttgart. 1942.
- Kok, K. ‘*De kunst van de liturgie*’. Kampen. 2004.
- Laan, P.N. van der. ‘*Wie denken de evangelischen wel dat ze zijn?, kaart van evangelisch Nederland.*’ Art. via internet. maart 1996.
- Lampert, M. en Spangenberg, F. ‘*Grenzeloze generatie en de eeuwige jeugd van hun opvoeders.*’ Amsterdam. 2009.
- Lampert, M en Spangenberg, F. ‘*Betere samenleving vraagt om andere opvoeding. Opinie onderzoek na verschijnen van motiveaction-boek ‘De grenzeloze generatie en hun eeuwige jeugd.*’ (Factsheet onderzoeksresultaten) Amsterdam. 2009.

- Lubbers, R. *‘Liturgie’ of samenkomst, een onderzoek naar de breedte van ‘liturgie’*. Theologisch essay aan de Christelijke Hogeschool Ede. 2010.
- Mourik, van R.W. *‘Overwegingen rondom de eredienst.’* (gemeentebrochure) Sommelsdijk. 2009.
- Oosterhuis, T. en Urban, E. (red.) *‘Praktijkschets Liturgie’*. Barneveld. 1995.
- Oskamp, P. en Schuman, N. (red.) *‘De weg van de liturgie, tradities, achtergronden, praktijk.’* 3^e dr. Zoetermeer. 2001.
- Osmer, R.R. *‘Practical Theology, An introduction’*. Grand Rapids. 2008.
- Pollanus, V. *‘Liturgia Sacra’*. (1551-1555) Vert. A.C. Honders. Leiden. 1970.
- Roeland, J.H. *‘Selfation, Dutch Evangelical youth between subjectivization and subjection.* (Diss.) Amsterdam. 2009.
- Selderhuis, H.J. (red.) *‘Calvijn, handboek’*. Kampen. 2008.
- Schonewille, W. *‘In gesprek over liturgie’*. (Afstudeeronderzoek) Ede. 2000.
- Smith, C. *‘Soul Searching: The Religious and Spiritual Lives of American Teenagers.’* Oxford. 2005.
- Stoppels, S. *‘Voor de verandering, werken aan vernieuwing in gemeente en parochie’*. Zoetermeer. 2009.
- Trimp, C. *‘De gemeente en haar liturgie.’* Kampen. 1983.
- Velden, van der M.J.G. en Aa, van der W.P. en Bie, de H.J. *‘Als wij samenkomen, Liturgie in de gereformeerde traditie.’* Zoetermeer. 2000.
- Vrijlandt, M.A. *‘Liturgiek.’* 3^e dr. Zoetermeer. 1992.
- Wigram, G.V. *‘Englishman’s Hebrew and Chaldee concordance’*. 5th ed. London. 1976.

Geraadpleegd op internet

<http://www.ewv.nl>
<http://www.schriftenbelijden.nl>
<http://www.pkn.nl>
<http://www.gereformeerdgezind.nl>
<http://www.gereformeerdebond.nl>
<http://www.kerkzoeker.nl>
<http://www.hersteldhervormdekerk.nl>
<http://www.josdouma.nl>
<http://www.hgjb.nl>